

Crna Gora

Ministarstvo prosvijete i nauke

**STRATEGIJA INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA
U CRNOJ GORI**

Podgorica

2008

Sadržaj

Sadržaj	2
Opšti podaci o zemlji	4
1. Uvod.....	5
2. Polazne osnove	7
3. Analiza postojećeg stanja u obrazovanju i vaspitanju djece i učenika sa posebnim potrebama	10
3.1. Organizacija i struktura vaspitno-obrazovnog sistema u Crnoj Gori.....	10
3.2. Nivoi obrazovanja.....	10
3.3. Zakonski okvir kojim je regulisano obrazovanje i vaspitanje djece i učenika s posebnim potrebama	12
3.4. Analiza postojećih planova i programa u obrazovanju djece i učenika sa posebnim potrebama	13
3.5. Vaspitno-obrazovni kadar u redovnom sistemu obrazovanja i vaspitanja.....	14
3.6. Kadrovska struktura u posebnim ustanovama	15
3.7. Nacionalni sistem obuke i profesionalnog usavršavanja nastavnika.....	15
3.8. Postojeće stanje prostora, opreme i udžbenika u posebnim ustanovama	15
3.9. Način finansiranja ustanova u kojima se nalaze djeca i učenici sa posebnim potrebama.....	16
4. Pokazatelji aktuelnog sistema obrazovanja i vaspitanja djece i učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju gledane kroz dosadašnja iskustva u primjeni inkluzivnog modela	16
5. Strateški pravci razvoja obrazovanja i vaspitanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama	17
5.1. Specifični ciljevi:.....	18
6. Finansijski okvir za realizaciju strategije.....	28
7. Kritični faktori uspjeha, indikatori i mogući rizici realizacije strategije	28
8. Akcioni plan promjena i dinamika realizacije Strategije.....	31

Tim koji je bio angažovan na izradi Strategije:

Marko Jokić, pomoćnik ministra prosvjete i nauke Crne Gore

Mr Tatjana Novović, Zavod za školstvo Crne Gore

Mr Viktorija Mihović, Zavod za školovanje i rehabilitaciju lica s poremećajima sluha i govora

Anka Đurišić, Savez udruženja roditelja djece i omladine sa teškoćama u razvoju "Naša inicijativa"

Tamara Milić, JU OŠ »Štampar Makarije«

Spec. Mirjana Đurić, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja

Dr Gordana Nikolić, konsultant, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije

Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori pripremljena je kroz program podrške Finske Vlade »Ka inkluzivnom obrazovanju« čiji je glavni rukovodilac programa Mr Arto Vaahtokari.

Strategija je prošla javnu raspravu u kojoj su učestvovali predstavnici: sistema obrazovanja (predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje, srednje opšte i srednje stručno obrazovanje, visoko obrazovanje, i obrazovanje odraslih)¹, ustanova zdravstvene i socijalne zaštite, drugih ministarstava, donatora, NVO-a i sl.

---

¹ Uključujući i redovni i posebni sistem

Opšti podaci o zemlji²

Crna Gora nalazi se u jugoistočnoj Evropi. Njena površina je 13.812 km² od čega je kopneni dio 13.812 km², a jadranski dio 293 km dužine morske obale. Crna Gora pripada oblasti srednjeg Mediterana, jadransko-dinarskom dijelu Balkanskog poluostrva. Na jugoistoku se graniči s Albanijom; na jugu je od Italije odvojena Jadranskim morem; s Hrvatskom i Bosnom graniči se na zapadu, a sa Srbijom na sjeveru.

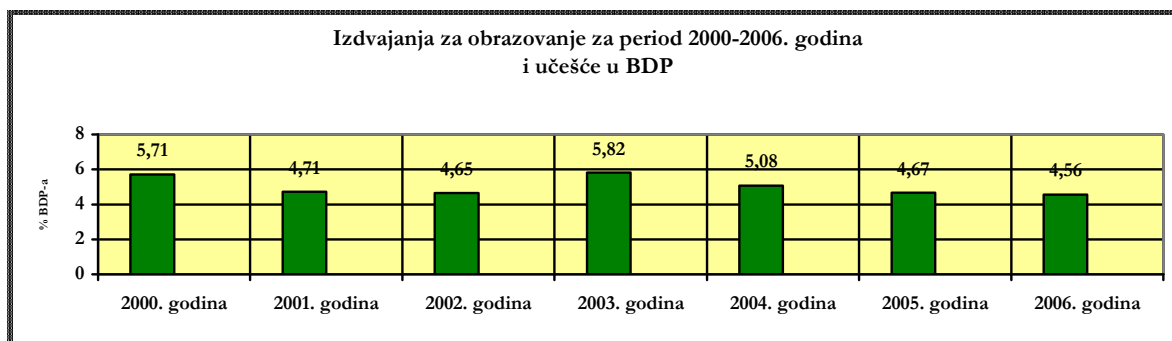
Odlukom građana na referendumu 21. maja 2006. godine, obnovljena je nezavisna i suverena Crna Gora. Ustavom³ je Crna Gora definisana kao nezavisna i suverena država, republikanskog oblika vladavine. Crna Gora je građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava. Glavni grad države je Podgorica, a prijestonica Cetinje. Osnovno školovanje je obavezno i besplatno. Zvanična valuta je euro (€).

Klima je kontinentalna, mediteranska i planinska. Crna Gora je izrazito izdijeljena na tri geografske regije, južnu/priobalnu, centralnu i sjevernu. Organizovana je u 21 opštinu, 1.256 naselja, 40 naselja gradskog karaktera i 368 mjesnih zajednica.

Crna Gora, po podacima s posljednjeg popisa stanovništva iz 2003. godine, ima 672.565 stanovnika, uključujući i one koji se nalaze u inostranstvu. Nacionalna struktura stanovništva je sljedeća:

▪ Crnogorci	43,16%
▪ Srbi	31,99%
▪ Albanci	5,03%
▪ Bošnjaci	7,77%
▪ Muslimani	3,97%
▪ Hrvati	1,10%
▪ Romi	0,42%
▪ ostali	6,56%

Prema podacima Zavoda za statistiku, u 2006. godini bruto domaći proizvod u Crnoj Gori bio je 1.785.300.000 €, a za douniverzitetske nivoe obrazovanja izdvojeno je 4,56%.

² Podaci preuzeti od MONSTAT-a

³ Ustav Crne Gore usvojen je na Ustavotvornoj skupštini Republike Crne Gore 19. oktobra 2007. godine

1. Uvod

Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori **namijenjena je kreatorima politike**: u smjeru realizacije evropske budućnosti Crne Gore, **Ministarstvu prosvjete i nauke**: u smjeru ostvarivanja dugoročne vizije obrazovnog sistema i **potrebama i mogućnostima svakog pojedinačnog djeteta** bez obzira na smetnje ili teškoće u razvoju.

Ovaj dokument predstavlja nacionalnu strategiju sistemskog utemeljenja inkluzivnog obrazovanja i počiva na opštoj društvenoj i političkoj saglasnosti oko evropske budućnosti Crne Gore. Načelno opredjeljenje naše stručne i šire javnosti za inkluzivni pristup u obrazovanju, dokument treba da prevede u konkretne i realne zadatke svih ključnih aktera i vaspitno-obrazovnih ustanova.

Opredjeljenje Crne Gore za unapređivanje ljudskih i dječijih prava, a time i prava na kvalitetno i dostupno vaspitanje i obrazovanje, ugrađeno je u nacionalna dokumenta, a takav pristup potvrđen je i ratifikacijom najvećeg broja međunarodnih konvencija iz oblasti ljudskih i dječijih prava. Svakako, i dalje je neophodno jasnije utemeljenje inkluzivnog obrazovanja, a kroz operacionalizovanje i obezbjeđivanje efikasnog i fleksibilnog sistema vaspitanja i obrazovanja.

VODEĆE NAČELO STRATEGIJE:

je *kvalitetno i dostupno obrazovanje za sve*, djece i omladine s posebnim obrazovnim potrebama u skladu s njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama.

CILJ STRATEGIJE:

je: 1) usklađivanje normativnih akata s domaćim i međunarodnim dokumentima, 2) sistemska podrška za profesionalni razvoj kadra, 3) ostvarivanje horizontalne i vertikalne prohodnosti između obrazovno-vaspitnih ustanova kroz povezivanje redovnih i posebnih nastavnih planova i programa, 4) organizovanje mreže stručne podrške, 5) obezbjeđivanje kvaliteta i praćenja rada u vaspitno - obrazovnom sistemu i 6) afirmaciju pozitivnih stavova u odnosu na filozofiju inkluzivnog obrazovanja.

Strategija inkluzivnog obrazovanja oslanja se na dosadašnje intenzivno i bogato iskustvo, koje čitav dokument postavlja u okvir koji nedvosmisleno garantuje sve neophodne uslove za njegovu uspješnu realizaciju i dosljednu primjenu. Ona sadrži:

- Polazne osnove,
- Analizu postojećeg stanja u obrazovanju i vaspitanju djece i učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju; probleme i nedostatke;
- Prijedloge pravaca razvoja, potrebe i primjenu međunarodnih standarda i preporuka;
- Specifične ciljeve, aktivnosti i dinamiku njihove realizacije.

Terminologija koja je u upotrebi

1. *Inkluzivno obrazovanje* - obrazovni sistem koji odgovara na sve potrebe učenika i kao takav kontinuirano radi na poboljšanju učešća i eliminaciji isključenosti iz svih aspekata školovanja i to na način da se nijedan učenik ne osjeća drugačijim od bilo kojeg drugog i koji osigurava rezultate. Škrtić, T.M. (1991), Booth, T. (2000), Byers, R. (2004), Singal, N. (2007)

Naše zakonodavstvo poznaje sljedeće termine:

2. *Dijete i učenik sa posebnim potrebama* – je dijete sa: tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću; poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; emocionalnim poremećajima; kombinovanim

smetnjama; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju kojima je potrebno vaspitanje i obrazovanje po obrazovnom programu sa prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći, ili posebnom obrazovnom, odnosno vaspitnom programu.

3. *Djeca i učenici sa smetnjama u razvoju* - u Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama (»Službeni list RCG« br. 80/04) u članu 9 pominju se djeca sa smetnjama u razvoju,

4. *Dijete sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću* - je dijete koje se može osposobiti za samostalan život i rad i dijete koje se ne može osposobiti za samostalan život i rad - Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, član 11 (»Službeni list RCG« br. 78/05).

5. *Invaliditet* - u našoj zemlji još uvijek ne postoji jedinstvena definicija invalidnosti. U Nacrtu zakona protiv diskriminacije osoba s invaliditetom precizirano je – »da su osobe sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, intelektualnom ili emocionalnom onesposobljenošću koje, usljed društvenih ili drugih prepreka, nemaju ili imaju ograničene mogućnosti da se uključe u aktivnosti društva na istom nivou s drugima, bez obzira na to da li mogu ostvarivati pomenute aktivnosti uz upotrebu tehničkih pomagala ili službi podrške«.

6. *Hendikep* - za određenog pojedinca hendikep je nedostatak koji rezultira iz oštećenja ili invaliditeta, a ograničava ga ili mu onemogućuje ispunjenje njegove prirodne uloge (zavisno od uzrasta, pola, te društvenih i kulturnih činioca) u društvu.

Terminologija koja je u međunarodnoj upotrebi

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) predlaže kategorije A, B, C za djecu sa smetnjama u razvoju i one koji su pod rizikom⁴.

Svjetska zdravstvena organizacija⁵ je napravila razliku između tri koncepta: *Impairment* - oštećenje (psihološke, fiziološke ili anatomske strukture), *Disability* - ograničenje ili gubitak funkcionalnih sposobnosti, *Handicap* - ograničenje kao posljedica interaktivnosti sa nepripremljenom sredinom.

Prijedlozi za terminologiju koja će biti u upotrebi

- *Djeca sa posebnim obrazovnim potrebama*⁶ umjesto djeca sa posebnim potrebama, a tu spadaju:
  - o *Djeca sa smetnjama u razvoju* - djeca sa tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama;
  - o *Djeca sa teškoćama u razvoju* - djeca sa poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnom, socijalnom, jezičkom i kulturološkom deprivacijom;
- *Stručnjak za rehabilitaciju i edukaciju* - djece sa posebnim obrazovnim potrebama⁷;

– ⁴ Cross-nacionalna kategorija "A/posebne potrebe": čine je učenici sa smetnjama ili nedostacima opisanim u medicinskim terminima koji proističu iz organskih poremećaja, a koji se povezuju s organskim patologijama, npr. u vezi sa senzornim, motornim ili neurološkim nedostacima.

– Cross-nacionalna kategorija "B/ posebne potrebe": čine je učenici sa smetnjama ili nedostacima u emocionalnom funkcionisanju, s problemima u ponašanju ili teškoćama u učenju.

– Cross-nacionalna kategorija "C/ posebne potrebe": čine je učenici sa smetnjama koje proističu, prvenstveno, iz socio-ekonomskih, kulturoloških i/ili jezičkih faktora.

⁵ Sajt Svjetske zdravstvene organizacije: www.who.int na kojem se mogu pronaći detaljnije definicije

⁶ Akcenat se stavlja na prepreke i barijere koje postoje u okruženju djeteta, a ne na smetnju ili teškoću koja je razvojna ili trenutna karakteristika djeteta.

⁷ Prijedlog za zamjenu termina defektolog

- *Individualni razvojno-obrazovni program - IROP*⁸ - redovni nastavni planovi i programi modifikuju se i prilagođavaju preko individualnih razvojno-obrazovnih programa.

2. Polazne osnove

Strategija inkluzivnog obrazovanja predstavlja dio reformskog procesa koji se oslanja na međunarodne i evropske ciljeve usmjerene ka ekonomskom i socijalnom razvoju društva, procesu smanjenja siromaštva, i obezbjeđivanje kvalitetnog i dostupnog obrazovanja djece, učenika i odraslih osoba s invaliditetom i drugim teškoćama zbog kojih su te osobe postale marginalizovana grupa građana.

Cilj ovog dokumenta je da se odnos prema djeci i učenicima sa posebnim potrebama usaglasi s većinom međunarodnih dokumenata, a posebno sa Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, usvojenom na sjednici Ujedinjenih nacija 2006. godine. Ovaj dokument se u članu 24. naročito odnosi na obrazovanje.

Sagledavajući dostignuti nivo razvoja, međunarodne standarde koje je neophodno ugraditi u sistem politike obrazovanja i materijalne mogućnosti države, u Strategiji se proces razvoja prilagođava realnim mogućnostima društva. Određen je vremenski okvir za postizanje ciljeva i istaknute prioritete aktivnosti koje se odnose na obrazovanje i vaspitanje djece i učenika s posebnim potrebama, ali i ostalih osoba s invaliditetom.

Strategija inkluzivnog obrazovanja postavljena je na osnovama najvažnijih domaćih i međunarodnih dokumenata, primjerima dobre prakse kod nas i u svijetu. Posebno je oslonjena na savremena teorijska i praktična saznanja, i to iz oblasti koje podržavaju precizno strateško planiranje i predikciju kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih ciljeva i aktivnosti, a prije svega u odnosu na podatke koji odražavaju ukupno stvarno stanje u društvu i oblasti koja se reformiše.

Ovim dokumentom nijesu obuhvaćena *nadarena, talentovana i darovita djeca*, pa je potrebno da se donese posebna strategija za ovu ciljnu grupu. Darovitost je svojevrsan sklop osobina (sposobnosti, motivacije i kreativnosti) koje omogućavaju pojedincu da postigne natprosječan rezultat u nekom domenu ljudske djelatnosti, a taj se proizvod može prepoznati kao nov i originalan⁹. Pod nadarenošću se podrazumijevaju različite izuzetne intelektualne sposobnosti, a pod talentom izuzetnost u različitim umjetničkim područjima.¹⁰

Dokument se, takođe, ne bavi specifično obrazovanjem pripadnika nacionalnih i etničkih manjina¹¹.

Kada je u pitanju organizovanje nastave na albanskom jeziku u Crnoj Gori ispoštovani su i ostvareni domaći i međunarodni standardi.

U Crnoj Gori kada su u pitanju domicilni Romi, u najvećem stepenu, oni su uključeni u redovni obrazovni sistem. Problem obrazovanja raseljenih i izbjeglih Roma u Crnoj Gori je složeniji i izraženiji nego što je kod domicilnih Roma usljed socio-ekonomskih, kulturoloških i/ili jezičkih faktora.

Obrazovanje ostalih manjina, prije svega Bošnjaka, Muslimana i Hrvata u Crnoj Gori, podrazumijeva da pored sadržaja uključenih u redovne predmetne programe, manjinske zajednice imaju i dodatnu mogućnost da predlože još oko 20% sadržaja u novim predmetnim programima.

---

⁸ Termin koji mijenja Individualni obrazovni plan - IOP

⁹ Koren Ivan, prema B. Drašković, u knjizi „Daroviti i obrazovna Odiseja“.

¹⁰ Knjajić Z. (2002).

¹¹ Preuzeto iz Strateškog plana reforme obrazovanja za period 2005-2009. godina

Domaća dokumenta

Domaća dokumenta koja su odredila i jasno definisala pravac razvoja kvalitetnog i dostupnog obrazovanja za sve su važeći zakoni i sva dokumenta koje je usvojila Vlada Crne Gore, a tiču se obrazovanja i vaspitanja djece i učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Vlada Crne Gore usvojila je dokumenta koja daju prioritet razvoju obrazovanja:

- *Ustav Crne Gore, 2007. godine,*
- *Strateški plan reforme obrazovanja za period 2005-2009. godine,*
- *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU, 2007. godine,*
- *Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti, 2003; Inovirana verzija (jul 2007. godine),*
- *Nacionalni plan akcije za djecu (NPAD), 2004. godine,*
- *Knjiga promjena, 2001. godine.*

Reforma obrazovnog sistema u Crnoj Gori počela je uspostavljanjem osnovnih principa, definisanih dokumentom »Knjiga promjena« (2001.), koja je poslužila kao osnova za kreiranje dugoročne vizije budućeg obrazovnog sistema.

Ti principi su: princip decentralizacije sistema, princip jednakih mogućnosti, princip izbora u skladu s individualnim mogućnostima, princip uvođenja evropskih standarda, princip primjene sistema kvaliteta, princip razvoja ljudskih resursa, princip permanentnog obrazovanja, princip fleksibilnosti, princip prohodnosti (vertikalne i horizontalne povezanosti sistema), princip usklađenosti programa s nivoom obrazovanja, princip interkulturalizacije i princip postupnosti uvođenja promjena.

Vlada Republike Crne Gore 2004. godine usvojila je i *Nacionalni plan akcije za djecu*, koji uključuje osnovne principe deklaracije *Svijet po mjeri djece* i izdvaja prioritete aktivnosti koje treba sprovesti radi poboljšanja ukupnih uslova za život djece. Jedan od prioriteta i specifičnih ciljeva *Nacionalnog plana akcije za djecu* je i zaštita prava djece ometene u razvoju i djece bez roditeljskog staranja, koja uključuju i pravo na kvalitetno i dostupno obrazovanje.

Međunarodna dokumenta

Naša država je članica Savjeta Evrope, tijela u kome sve države članice aktivno promovišu i primjenjuju nacionalne standarde obrazovanja i vaspitanja utemeljene na brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i dokumentima koji su iz njih proistekli:

- **Konvencija o pravima osoba s invaliditetom** 61/106 - Rezolucija koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 2006. godine, a Vlada Crne Gore potpisala 27. septembra 2007. godine. *Opšta načela* uključuju: poštovanje dostojanstva, individualnosti, slobodu vlastitog izbora i nezavisnost osoba; zabranu diskriminacije; puno i efikasno učešće i uključivanje u društvo; jednake mogućnosti; dostupnost.
- **Svijet po mjeri djeteta**, dokument usvojen 2002. godine kao završni dokument Specijalnog zasjedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o djeci. Dokument definiše prioritete za razvoj djece, kao što su, između ostalih, promocija zdravog načina života i omogućavanje kvalitetnog obrazovanja za sve.
- **Milenijumski ciljevi razvoja Ujedinjenih nacija**, usvojeni na Milenijumskom samitu Ujedinjenih nacija 2002. godine. Dokument predstavlja skup mjerljivih i vremenski određenih globalnih ciljeva za suzbijanje siromaštva, gladi, bolesti, nepismenosti, do 2015. godine,
- **Kongres UNESCO-a**, održan u Parizu 1997. godine, na kome su donijeti zaključci u kojima se izdvaja potreba za ranom identifikacijom, procjenom i stimulacijom djece sa smetnjama i

teškoćama u razvoju. Dokument, pored ostalog, promovise potrebu za: uključivanjem sve djece u sistem obrazovanja; unapređivanjem sistema obrazovanja kako bi se uključila sva djeca bez obzira na individualne razlike i teškoće.

- U **SALAMANKA** dokumentu (UNESCO, 1994.) kaže se da su redovne škole s inkluzivnom orijentacijom najefektnije sredstvo borbe protiv diskriminatornih stavova, izgradnje inkluzivnog društva i postizanja obrazovanja za sve. Takođe, mnoga djeca doživljavaju poteškoće u učenju i stoga imaju posebne obrazovne potrebe u nekom periodu svog školovanja. Škole moraju naći način da uspješno obrazuju svu djecu, uključujući i one koje imaju ozbiljne poteškoće i smetnje u razvoju.
- **Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Rezolucijom 48/96** (1993) usvojila je standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom i posebnim pravilom (br.6) izdvojila školovanje učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju.
- **Svjetska deklaracija »Obrazovanje za sve«**, usvojena u Jomtijenu (Tajland, 1990. godine). Drugi program usvojen je u Dakaru (Dakarska deklaracija), (Senegal, 2002. godine) koji kroz tzv. *Okvir za program akcija*, jasno definiše ciljeve programa »Kvalitetno obrazovanje za sve«.
- **Konvencija o pravima djeteta**, usvojena od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 1989., verifikovana u SFRJ, koja se poštuje i u Crnoj Gori, a u kojoj stoji da se: *»priznaje djeci sa mentalnim i fizičkim smetnjama u razvoju pravo na posebnu brigu, pravo da uživaju pun i kvalitetan život u uslovima koji olakšavaju njihovo aktivno učešće u zajednici, pomoć koja je besplatna, kada je god to moguće, i pravo na obrazovanje«* (član 23).

Reformske aktivnosti koje su u saglasnosti s inkluzivnim pristupom u obrazovanju i vaspitanju

Ministarstvo prosvjete i nauke od 1998. godine u predškolskim ustanovama, a 2000. godine u osnovnim školama, projektno je započelo razvijanje inkluzivnog pristupa u procesu obrazovanja i vaspitanja. Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece s posebnim potrebama, donesen 2004. godine, podržava takve smjernice. Pored toga, učinjeno je još mnogo važnih promjena u cilju bržeg pridruživanja Evropskoj uniji.

Predškolsko vaspitanje predviđa povećanje stope obuhvata djece. Usvojene su Osnove programa sa razrađenim područjima aktivnosti i omogućeno je uvođenje kraćih i specijalizovanih programa i međunarodno priznatih programa (Montesori, Valdorf...), što ukazuje na otvorenost kurikuluma u svrhu uvažavanja i prepoznavanja različitih potreba i mogućnosti djece.

Osnovno (obavezno) obrazovanje produženo je na devet godina, pri čemu djeca počinju pohađati osnovnu školu sa šest godina (obavezno školovanje produžava se naniže). Reformisana osnovna škola podijeljena je na tri ciklusa, od kojih svaki traje tri godine.

U *gimnazijama* je reformom obuhvaćen I i II razred.

Reformisana škola potpuno otvara prostor za inkluziju djece s posebnim potrebama u redovnu nastavu. Tako je, između ostalog, Pravilnikom o normativima i standardima za sticanje sredstava iz javnih prihoda za ustanove koje izvode javno važeće obrazovne programe (»Službeni list RCG«, br. 73/03, 03/04, 18/04) u članovima 5, 6, 7 i 8 koji se odnose na ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i vaspitanja, opšteg srednjeg obrazovanja i vaspitanja, stručnog obrazovanja definisano: *da ukoliko su u grupu ili odjeljenje uključena djeca sa posebnim potrebama, broj djece ili učenika u grupi ili odjeljenju, može se smanjiti za 10 % u odnosu na najmanji broj učenika u odjeljenju odnosno grupi, utvrđen ovim Pravilnikom*. Broj učenika u posebnim ustanovama regulisan je obrazovnim programom za posebne ustanove.

U skladu sa osnovnim principom decentralizacije u procesu reforme obrazovnog sistema, osnovane su nove institucije i savjetodavna tijela, koje donose odluke i implementiraju reformu na nivou škola, dok Ministarstvo prosvjete i nauke zadržava nadležnost u razvoju same politike obrazovanja. Uvođenje ovog principa rezultiralo je formiranjem: Savjeta za opšte obrazovanje, Savjeta za stručno obrazovanje, Savjeta

za obrazovanje odraslih, Savjeta za visoko obrazovanje, kao i novih institucija: Zavod za školstvo (nadležan za pitanja opšteg obrazovanja na svim nivoima do univerzitetskog), Centar za stručno obrazovanje (nadležan za pitanja stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih) i Ispitni centar Crne Gore (nadležan za eksternu provjeru postignuća učenika).

Savjeti, svaki u skladu sa svojom nadležnošću, donose: predmetne i ispitne kataloge (standarde) znanja, program rada stručnih saradnika, metodologiju za pripremu udžbenika; utvrđuju: obrazovne programe, vaspitni program; predlažu: opšti dio obrazovnog programa, standarde školskog prostora, nastavnih sredstava i opreme za rad ustanova u kojima se ostvaruje opšte obrazovanje, profil i stručnu spremu za nastavnike; odobravaju: udžbenike i nastavna sredstva; daju mišljenje o: opštim pitanjima obrazovanja i vaspitanja, stanju i razvoju obrazovanja i vaspitanja.

Zavod za školstvo je institucija koja se bavi unapređenjem vaspitno-obrazovnog procesa radi čega su organizovani: Sektor za istraživanja i rad sa stručnim saradnicima, Sektor za kontrolu kvaliteta u obrazovanju, Odsjek za kontinuirani profesionalni razvoj, Centar za programiranje i razvoj.

Ispitni centar Crne Gore je osnovana kao javna ustanova od strane Vlade Crne Gore radi eksterne provjeru znanja učenika.

*Mobilni timovi*¹² - Radi pomoći u vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u redovnom sistemu organizuju se specijalizovane i mobilne službe koje sarađuju s predškolskim ustanovama, školama, roditeljima i zdravstvenim ustanovama, pružajući dodatnu i drugu stručnu pomoć.

3. Analiza postojećeg stanja u obrazovanju i vaspitanju djece i učenika sa posebnim potrebama

3.1. Organizacija i struktura vaspitno-obrazovnog sistema u Crnoj Gori

Sistem obrazovanja u Crnoj Gori, za koji je nadležno Ministarstvo prosvjete i nauke (izuzev izvjesnog stepena autonomije, koji je zagaranтован Univerzitetu), obuhvata: a) predškolsko vaspitanje i obrazovanje, b) osnovno obrazovanje, c) srednje opšte i srednje stručno obrazovanje, d) visoko obrazovanje, i e) obrazovanje odraslih.

Obrazovno-vaspitni sistem u Crnoj Gori, obuhvata predškolsko, osnovno obrazovanje i vaspitanje za djecu od šest do 15 godina i srednje obrazovanje i vaspitanje koje nije obavezno.

Postojeći sistem obrazovanja djece i omladine sa smetnjama u razvoju ili posebnim potrebama organizovan je u tri osnovna oblika: *Ustanove za učenike sa smetnjama u razvoju, Posebna odjeljenja pri redovnim školama, Odjeljenja redovnih škola*. U prva dva oblika sistem je organizovan tako da se djeca s istom vrstom ometenosti izdvajaju u posebne škole ili posebna odjeljenja. Ostala djeca sa smetnjama ili nekom drugom vrstom posebnih potreba nalaze se u odjeljenjima redovnih škola zajedno sa ostalom djecom, s obezbijeđenom stručnom podrškom.

3. 2. Nivoi obrazovanja

Predškolsko obrazovanje pokriva populaciju djece od rođenja do šest (sedam) godina. Ono se sastoji od jaslica za djecu do tri godine i vrtića za djecu od tri do šest (sedam) godina. Predškolske ustanove su osnovane i podržane od strane Vlade koja finansira njihov rad. Jedan broj NVO-a obavlja poslove slične onima u predškolskim ustanovama, iako nijesu registrovane kao takve već po Zakonu o organizovanju NVO-a. U

¹² U Crnoj Gori postoje četiri mobilna tima (Podgorica, Nikšić, Sjever Crne Gore i Primorje)

Crnoj Gori postoji 21 predškolska ustanova (centralizovanog uređenja) sa 13500 djece razvrstanih u oko 400 grupa.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama organizovano je na sljedeći način: a) redovne predškolske grupe, b) razvojne grupe pri redovnim predškolskim ustanovama, c) posebne predškolske grupe pri posebnim ustanovama. Ukupan broj djece sa posebnim potrebama¹³ u redovnim predškolskim ustanovama u Crnoj Gori je 185 (73 djevojčice i 112 dječaka).

Osnovno obrazovanje - Djeca uzrasta između šest (sedam) i petnaest godina obavezna su da pohađaju osnovno obrazovanje koje je besplatno za sve. U Crnoj Gori postoji 161 osnovna škola i u školskoj 2006/07. nastavu je pohađalo 74.755 učenika.

Ukupan broj djece s posebnim potrebama u osnovnim školama u Crnoj Gori je 1.591 (631 djevojčica i 960 dječaka).

<i>Vrsta grupe</i>	<i>Djevojčice</i>	<i>Dječaci</i>	<i>Ukupno</i>
Redovna grupa	597	893	1490
Specijalna grupa	34	67	101
UKUPNO:	631	960	1.591

U gotovo svim većim gradovima Crne Gore pri redovnim školama (10), organizovano je i 21 specijalno odjeljenje koja rade po prilagođenim programima i koja mogu pohađati djeca s lakšim smetnjama u intelektualnom funkcionisanju. U ovim odjeljenjima rade defektolozi i specijalni pedagozi.

Srednjoškolski nivo - Ukupan broj djece sa posebnim potrebama je 196 (109 djevojčice i 87 dječaka). Kadar nije adekvatno pripremljen za rad sa učenicima sa posebnim potrebama.

Posebne ustanove - U Crnoj Gori postoji pet posebnih ustanova specijalizovanih za obrazovanje djece sa posebnim potrebama, lociranih uglavnom u Podgorici. Mreža škola za učenike sa smetnjama u razvoju i posebnih odjeljenja nije ravnomjerno raspoređena po Crnoj Gori. To je osnovni razlog za smještanje djece i učenika iz manjih gradova i sela u domove koji su organizovani uz takve škole.

<i>Javna ustanova</i>	<i>Vrtić</i>	<i>Osnovna škola</i>	<i>Srednja škola</i>	<i>Ukupno</i>
Zavod za školovanje i rehabilitaciju lica s poremećajima sluha i govora	7	49	106	162
Centar za obrazovanje i osposobljavanje »1. jun«	9	77	50	136
Specijalni zavod za djecu i omladinu s poremećajima u ponašanju »Ljubović«		14		14
Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine	6	36	57	99
Zavod za vaspitanje i obrazovanje djece i omladine »Komanski most« ¹⁴				32
UKUPNO:				443

¹³ Svi podaci su zasnovani na onima iz Baze podataka i analize iste

¹⁴ U ovoj ustanovi se realizuje vaspitni rad sa šticićenicima

Za djecu sa umjerenim, težim i teškim smetnjama ne postoji zadovoljavajući vid školovanja, niti dovoljno zbrinjavanje u vidu dnevnih centara¹⁵. Za sada postoji samo Dnevni centar u Bijelom Polju, u koji nije uključen i vaspitno-obrazovni rad sa šticećnicima. U planu je otvaranje dnevnih centara u Beranama, Nikšiću, Pljevljima i Igalu. Dnevne centre bi trebalo sagledati kao mjesta koja će pružati funkcionalnu adaptaciju i vaspitno-obrazovne programe.

Neformalno obrazovanje i vaspitanje realizuje se kroz aktivnosti nevladinog sektora, a primjeri dobre prakse su aktivnosti Igračkoteka pri Udruženjima roditelja na lokalnom nivou.

Tercijarno obrazovanje - U Crnoj Gori postoje dva univerziteta (Univerzitet Crne Gore, kao državna institucija; Univerzitet „Mediterran“, kao privatna institucija) i pet privatnih visoko-obrazovnih ustanova. Univerzitet Crne Gore je prema zakonu autonoman.

Trenutno na našem Univerzitetu studije pohađa 40 studenata¹⁶ s hendikepom. Fizički su dostupni fakulteti koji se nalaze u centralnoj zgradi Univerziteta, a prilagođavaju se Pravni i Ekonomski fakultet. Tehnički fakulteti su prilagođeni kroz instalaciju stepenišnog lifta, izgradnju pristupne rampe na glavnom ulazu.

3.3. Zakonski okvir kojim je regulisano obrazovanje i vaspitanje djece i učenika s posebnim potrebama

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju u članu 4 kaže: *»Osnovno obrazovanje i vaspitanje je obavezno za svu djecu uzrasta od šest do 15 godina života. Roditelj ili staratelj mora da obezbijedi da njegovo dijete ispuni osnovnoškolsku obavezu«. Školovanje je besplatno, bez obzira na pol, nacionalnu i vjersku pripadnost, psihofizičke osobine djece, i druge razlike.«*

Zakoni: Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju; Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju; Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju; Zakon o gimnaziji; Zakon o stručnom obrazovanju (»Službeni list RCG br. 64/02«); Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama (»Službeni list RCG br. 80/04«).

U *Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju* članovi 2 (stavovi 6 i 7), 8 i 9 odnose se na djecu s posebnim potrebama. U *Zakonu o predškolskom vaspitanju i obrazovanju* članovi 9, 11, 14, 15 i 18 odnose se na djecu s posebnim potrebama. U *Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* na djecu s posebnim potrebama odnose se: član 2 (stav 7), 9, 11, 34. U *Zakonu o gimnaziji* članovi 10 i 35 odnose se na učenike s posebnim potrebama. U *Zakonu o stručnom obrazovanju* članovi 2, 9 i 10 odnose se na učenike s posebnim potrebama.

Svi ovi zakoni u najširem smislu daju prostor za inkluziju i pozitivno je afirmišu.

Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama prati preporuke i standarde evropskih zakona u ovoj oblasti. Prepoznaje potrebu inkluzivnog obrazovanja i predstavlja dobru podlogu za propise koji proizilaze iz njega, a usmjereni su na razvijanje inkluzivnog obrazovanja.

Međutim, *Pravilnik o kriterijumima za određivanje oblika i stepena nedostataka, smetnje odnosno poremećaja djece i mladih s posebnim potrebama i načinu uključivanja u obrazovne programe (»Službeni list RCG« broj 80/04)* koji proizilazi iz člana 24 Zakona o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama, po našem mišljenju, i dalje, je bliži medicinskom modelu i manje je u duhu inkluzivnih principima.

¹⁵ Servisi ili službe rehabilitacije i podrške za djecu sa umjerenim i teškim razvojnim smetnjama na lokalnom nivou, na bazi dnevnog boravka

¹⁶ Podaci dobijeni od Udruženja mladih s hendikepom Crne Gore

3.4. Analiza postojećih planova i programa u obrazovanju djece i učenika sa posebnim potrebama

Predškolske programe, nastavne planove i programe osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja i osnove vaspitnog programa donosi Savjet za opšte obrazovanje (Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, »Službeni list RCG« br. 64, od 26. novembra 2002. godine, članovi 22 - 37).

Vaspitanje i obrazovanje djece s posebnim potrebama ostvaruje se na osnovu:

- 1) obrazovnog programa uz obezbjeđivanje dodatnih uslova i pomagala;
- 2) obrazovnog programa s prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći;
- 3) posebnog obrazovnog programa;
- 4) vaspitnog programa.

Termini koji su u upotrebi u praksi, planovi i programi za rad sa djecom i učenicima sa smetnjama u razvoju, su: *redovni, prilagođeni i posebni*. Redovne obrazovno-vaspitne ustanove, u skladu sa Zakonom (član 13) pored propisanog programa, mogu ostvarivati i prilagođeni program za djecu i učenike sa smetnjama u razvoju ili posebnim potrebama.

Individualni i posebni programi za osnovnu i srednju školu

Po Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju (članovi 19 - 21), obrazovanje i vaspitanje se ostvaruje na osnovu obrazovnog programa (kurikuluma) koji postaje javno važeći kada ga donese odnosno odobri Ministarstvo.

Za djecu sa smetnjama u razvoju, koja se mogu uključiti u redovne grupe ili odjeljenja, pored zajedničkog programa, prave se i realizuju i individualni programi. U zavisnosti od vrste smetnje, shodno mogućnostima i očuvanim kapacitetima vrši se prilagođavanje i pravljenje individualnog obrazovnog plana. Ovo je predviđeno zakonom, a Zavod za školstvo je dao preporuku i model prilagođavanja aktuelnih programskih ciljeva i standarda. Obrazovanje učenika sa posebnim potrebama izvodi se tako što škola treba da prilagodi metode, oblike rada i omogući uključivanje u dodatnu nastavu i druge oblike individualne i grupne pomoći.

Specijalna odjeljenja pri redovnim školama rade po prilagođenim programima.

Osnovne karakteristike posebnih planova i programa¹⁷

Posebni planovi i programi za učenike sa tjelesnom ometenošću

Programi za sve predmete, po novoj metodologiji urađeni su za prvi i drugi ciklus: fizičko vaspitanje, likovnu kulturu, matematiku, maternji jezik, muzičku kulturu. Na kraju svih programa dati su standardi znanja. Nastavu izvode nastavnici defektolozi uz angažovanje nastavnika i profesora razredne nastave.

Programi za djecu s lakim smetnjama u mentalnom razvoju

Programi su urađeni za sve predmetne oblasti za devetogodišnju osnovnu školu. Ako uporedimo plan s istim za redovnu školu, zapažamo da nijesu razrađene sljedeće oblasti -biologija, hemija, fizika, tehnika i informatika, izborni predmeti.

Pored obaveznih predmeta zastupljenih u planu redovne škole, razrađena su i sljedeća područja: program logopedskih vježbi, radno vaspitanje s psihomotornim vježbama, reedukacija psihomotorike, preventivno-korektivne vježbe.

---

¹⁷ Prilagođavanje programa, shodno savremenom metodološkom pristupu izvršili su stručnjaci iz posebnih ustanova. Takođe, za djecu koja imaju smetnje iz autističnog spektra ne postoje razrađeni i ciljani planovi i programi.

Predviđeno je da nastavu izvode nastavnici defektologije-oligofrenopedagozi. Po potrebi su angažovani i stručni saradnici - logopedi i defektolozi reedukatori. Čas traje 30 minuta.

Na kraju svih programa dati su standardi znanja i didaktičke preporuke za nastavnike o potrebi individualizovanja nastave - dodatno, prema posebnim zahtjevima djece koja su uključena u nastavni proces.

Programi za djecu s oštećenjem sluha i govora

Dati su programi za već poznata predmetna područja i razrađeni u skladu s novom metodologijom - operativni ciljevi, aktivnosti, sadržaji, korelacije i didaktička uputstva.

Na kraju razrađenog programa projektovani su standardi na minimalnom i opštem nivou. Ponuđeni su i programi za slušne vježbe, fonetsku ritmiku, preventivno-korektivne i logopedске vježbe. Nastavu mogu izvoditi nastavnici sa završenim defektološkim fakultetom - surdološki smjer.

Posebni planovi i programi za slijepe i slabovide učenike

Vaspitanje i obrazovanje slijepe i slabovide djece ostvaruje se na osnovu posebnog obrazovnog programa. Sa pojedinim učenicima se realizuju prilagođeni obrazovni programi uz obezbjeđivanje dodatnih uslova i pomagala i dodatnom stručnom pomoći.

3.5. Vaspitno-obrazovni kadar u redovnom sistemu obrazovanja i vaspitanja

Vaspitno-obrazovni kadar regulisan je zakonima. Stručne poslove u školi obavljaju stručni saradnici: psiholog, pedagog i bibliotekar. Zavisno od potreba škole i programa koji se ostvaruje, stručne poslove mogu obavljati i defektolog, logoped, andragog, socijalni i zdravstveni radnik.

Fakulteti na kojima studira većina budućih nastavnika jesu Filozofski i Učiteljski fakulteti u Nikšiću, Prirodno-matematički u Podgorici i Likovna i Muzička akademija na Cetinju. Uglavnom se program u institucijama za fakultetsko obrazovanje nastavnika sastoji od određene grupe predmeta, pedagoških i didaktičkih predmeta. Najčešće nastavnici predmetne nastave imaju dva semestra pedagogije i dva semestra didaktike.

Na studijskoj grupi predškolsko vaspitanje na drugoj godini bazičnih studija postoji predmet inkluzivno obrazovanje, a na trećoj godini učiteljskog smjera predmet metodika inkluzivnog obrazovanja. U Crnoj Gori ne postoji fakultet, niti katedra pri postojećim fakultetima za obrazovanje kadra koji bi trebalo da radi ranu i kontinuiranu rehabilitaciju s djecom sa smetnjama u razvoju i osobama s invaliditetom.¹⁸

Kroz različite programe i tokom pripreme za reformu u predškolskim ustanovama obučeno je oko 150 vaspitača i stručnih saradnika (direktno i kaskadno). U osnovnim školama je direktnim obukama edukovano najviše nastavnika razredne nastave, njih oko 180, a skoro duplo manje nastavnika predmetne nastave, njih 90 (kroz različite projekte i tokom pripreme za reformu)¹⁹. Ali, procesom treninga od strane edukovanih trenera (tzv. lančanom ili kaskadnom obukom) ovaj broj se kreće oko 600. U srednjim školama vidljiva je i registrovana needukovanost kadra za inkluzivno obrazovanje.

S

¹⁸ Do sada se kadar školovao na beogradskom i zagrebačkom defektološkom fakultetu

¹⁹ Podaci zasnovani na bazi podataka i njenoj analizi, kao i podacima iz različitih projekata u saradnji s NVO-ima (npr. Pedagoški centar itd.) i donatorima (npr. UNICEF, Save the Children, OECD itd.).

3.6. Kadrovska struktura u posebnim ustanovama

Nastavno, vaspitno osoblje, stručni saradnici i saradnici u posebnoj ustanovi, regulisani su Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama u članovima 28 - 30.

Analiza vaspitno-obrazovnog kadra koji radi u posebnim ustanovama ukazuje na to da preovladava defektološki kadar koji dobro poznaje specifičnosti kategorija ometenosti, rehabilitacione postupke i metodike sticanja znanja. Međutim, na bazičnim studijama (isključujući one koji su se dokvalifikovali) ovaj kadar nije stekao neophodna znanja potrebna za realizaciju razredne i predmetne nastave (osim onih iz opšte pedagogije i didaktike).

3.7. Nacionalni sistem obuke i profesionalnog usavršavanja nastavnika

Stručno usavršavanje i individualno napredovanje nastavnika, kao i unapređivanje kvaliteta i efikasnosti obrazovnog sistema jeste odgovornost Odsjeka za kontinuirani profesionalni razvoj Zavoda za školstvo.

Zavod za školstvo i Centar za srednje stručno obrazovanje biraju programe putem javnog konkursa i unose u Katalog programa za stručno usavršavanje nastavnika. Programi obuke za profesionalno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju su akreditovani od strane Komisije Zavoda za školstvo, a potvrđeni od strane Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore. Pohađanje akreditovanih programa jedan je od kriterijuma za profesionalno napredovanje u skladu s Pravilnikom o vrstama zvanja, uslovima, načinu i postupku dodjeljivanja zvanja nastavnika (»Službeni list RCG« br. 10/04).

U okviru obaveznih programa obuke nastavnika za realizaciju programa devetogodišnje osnovne škole jeste i polje Inkluzivnog obrazovanja.

Za sada, licenciranje zaposlenih nije propisano i predviđeno Pravilnikom.

U *Zavodu* se, u cilju razmatranja stručnih pitanja, unapređivanja nastavno-vaspitnog rada u inkluzivnom obrazovanju, stručnog usavršavanja nastavnika u ovoj oblasti formira i Stručni aktiv za obrazovanje djece sa posebnim potrebama.

Ispitni centar Crne Gore provjerava znanje djece sa posebnim potrebama u redovnim školama, a na osnovu rješenja o usmjeravanju. Ispitni centar prilagođava test po individualno obrazovnom planu koji dostavlja škola. U zakonskim i strateškim dokumentima nigdje se ne pominje eksterna provjera u posebnim ustanovama.

3.8. Postojeće stanje prostora, opreme i udžbenika u posebnim ustanovama

Bliži uslovi u pogledu prostora, opreme i nastavnih sredstava za ostvarivanje planova i programa u osnovnim školama za učenike određene vrste i stepena ometenosti nijesu propisani.

Predškolske ustanove i osnovne škole za učenike ometene u razvoju primjenjuju pravilnike kojima su propisani uslovi u predškolskim ustanovama i osnovnim školama, ne uzimajući u obzir posebne potrebe ovih učenika u smislu posebne opreme i nastavnih sredstava, s obzirom na vrstu i stepen ometenosti.

Nastavne sadržaje ne prate udžbenici. U udžbeničkim sadržajima vrlo malo se obrađuju metodske jedinice u odnosu na različite mogućnosti i postignuća djece. Mali broj udžbenika koji se koriste ne ispunjavaju sve kriterijume koji bi zadovoljili potrebe ove djece.

3.9. Način finansiranja ustanova u kojima se nalaze djeca i učenici sa posebnim potrebama

Posebne ustanove su finansirane od strane Ministarstva prosvjete i nauke (u pogledu same škole) i Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja (smještaj, ishrana, itd.).²⁰

Praveći paralelu između redovnih škola i posebnih ustanova možemo ukazati na tri stvari:

- 1) u posebnim ustanovama zarade zaposlenih su veće za 20 % u odnosu na redovne škole,
- 2) prosječni godišnji „troškovi učenika” u redovnoj školi (po tekućim normativima koji uključuju: zarade zaposlenih s porezima, topli obrok, regres, materijalne troškove, struja, telefon i sl., bez kapitalnih investicija) iznosi 519 €, dok godišnji „troškovi učenika” u posebnim ustanovama iznose (takođe po tekućim normativima) 4110 €,
- 3) pri redovnim školama ne postoji okvir za dodatno finansiranje za adekvatnu implementaciju inkluzivnog modela.

4. Pokazatelji aktuelnog sistema obrazovanja i vaspitanja djece i učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju gledane kroz dosadašnja iskustva u primjeni inkluzivnog modela

Partnerski odnosi sa međunarodnim organizacijama, nevladinim organizacijama i primjeri dobre prakse na koje se Strategija oslanja:

- 1) OECD (nacionalni izvještaj, Model osnovna škola, Baza podataka) 2003. na dalje,
- 2) UNICEF (obuka nastavnika, javno zastupanje, obuka članova Komisija za usmjeravanje) godina 1998. na dalje,
- 3) Save the Children (obuka nastavnika, obuka mobilnih timova, javno zastupanje, obuka u Posebnim ustanovama) godina 1998. na dalje,
- 4) COSV (rad s posebnim ustanovama, obuka mobilnih timova, program zapošljavanja lica s posebnim potrebama)
- 5) Finska vlada 2005 - čiji je glavni cilj da podrži Ministarstvo prosvjete i nauke i Zavod za školstvo u postizanju ciljeva reforme obrazovnog sistema u oblasti posebnih potreba i inkluzivnog obrazovanja. Program je podijeljen u tri međusobno povezane komponente: a. Razvoj politike u oblasti posebnih potreba i inkluzivnog obrazovanja, b. Podrška Filozofskom fakultetu pri Univerzitetu Crne Gore u oblasti posebnih potreba i inkluzivnog obrazovanja, c. Podrška Ministarstvu prosvjete i nauke i Zavodu za školstvo u razvijanju obuke za nastavnike u službi iz oblasti posebnih obrazovnih potreba i inkluzivnog obrazovanja.

POZITIVNE STRANE dosadašnje primjene inkluzivnog modela:

- ❖ U najvećoj mjeri uspostavljena zakonska regulativa;
- ❖ Dosadašnje aktivnosti koje se odnose na inkluziju djece s posebnim potrebama: u vrtićima formiranje razvojnih grupa (za djecu s umjerenim psiho-fizičkim smetnjama u razvoju, cerebralnu paralizu i umjerene do teške intelektualne smetnje, 1992.), integracija djece s posebnim potrebama u redovne grupe u vrtićima (1998.), inkluzija u redovna odjeljenja (školska 2000/2001. godina);
- ❖ Na Filozofskom fakultetu, katedre za pedagogiju, predškolsko vaspitanje i učiteljske studije uključile su u kurikulum kao obavezne predmete metodiku inkluzivnog obrazovanja (predškolsko i specijalističke studije) i specijalnu pedagogiju (učiteljske studije i pedagogija);

²⁰ Osim Zavoda za obrazovanje i vaspitanje djece i omladine „Komanski most” i Specijalnog zavoda za djecu i omladinu s poremećajima u ponašanju „Ljubović” koji su pod punom nadležnošću Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja.

- ❖ Planovi i programi redovnih ustanova prilagođeni su u odnosu na reformske ciljeve čime su se približili inkluzivnom modelu;
- ❖ Planovi i programi posebnih ustanova približili su se reformskim ciljevima;
- ❖ Formirani su mobilni timovi kao podrška inkluzivnom modelu;
- ❖ Na predškolskom i osnovnoškolskom nivou obrazovanja i vaspitanja realizuje se permanentna priprema vaspitača, nastavnika i pedagoško-psiholoških službi za rad po inkluzivnom modelu (primjer: „Model škole za inkluziju“);
- ❖ Primjeri uključivanja učenika s posebnim potrebama na srednjoškolskom nivou obrazovanja i vaspitanja bez obzira na needukovanost kadra;
- ❖ Posebne ustanove imaju relativno zadovoljavajući broj defektologa kao visoko obučenog kadra za rad s djecom koja imaju određene smetnje u razvoju, dobra tehnička opremljenost za rad, najčešće ostvarena arhitektonska adaptiranost zgrade i prostora, uključeni su u rad mobilnih timova;
- ❖ Rast pozitivnih stavova prema inkluziji.

NEDOSTACI dosadašnje primjene inkluzivnog modela:

- ❖ Nerazvijena baza podataka i nedovoljan obuhvat djece s posebnim potrebama;
- ❖ Neefikasan postupak usmjeravanja djece s posebnim potrebama;
- ❖ Nije uspostavljena horizontalna i vertikalna prohodnost između redovnih i posebnih ustanova kao i u okviru samih redovnih ustanova, zbog nekompatibilnih programa;
- ❖ Nedovoljno pripremljen kadar (vaspitači, nastavnici, stručne službe) u odnosu na njihovo bazično obrazovanje (u redovnim školama kadar dovoljno ne poznaje i ne prepoznaje potrebe djece s posebnim potrebama, a u posebnim ustanovama neadekvatna pripremljenost kadra za izvođenje sadržaja iz predmeta koje predaju) uz neadekvatan transfer znanja iz primjera dobre prakse;
- ❖ Većina fakulteta koja priprema nastavni i stručni kadar nema predmet "Metodika inkluzivnog obrazovanja"
- ❖ Nije uspostavljen sistem instruktivnosti i savjetodavne podrške za učesnike u procesu vaspitanja i obrazovanja;
- ❖ U Crnoj Gori ne postoji bazična obuka kadra za ranu i kontinuiranu rehabilitaciju;
- ❖ Arhitektonske barijere najčešće nijesu prevaziđene, a prostorni i didaktički uslovi ne odgovaraju potrebama i ne koristi se povoljnost „skraćanja” odjeljenja;
- ❖ Nedovoljna systemska i sistematična promocija inkluzivnog obrazovanja kroz različite vidove informisanja profesionalne i šire javnosti.
- ❖ Nepostojanje asistencije u učionici.

5. Strateški pravci razvoja obrazovanja i vaspitanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama²¹

Smjernice obrazovanja djece i učenika sa posebnim obrazovnim potrebama postavljene su u odnosu na **kvalitetno i dostupno obrazovanje za sve**, u osnovi čega je poštovanje dječijih i ljudskih prava što pretpostavlja slobodnu ličnost koja je cilj sama po sebi.

Škola postaje mjesto osmišljeno prema principima kvaliteta života i univerzalne koncepcije, što predstavlja osnovu za uspostavljanje odnosa prema svakom djetetu i učeniku bez diskriminacije. Princip univerzalne koncepcije u učionici dovodi do stvaranja dostupnih aktivnosti u kojima je svakom učeniku lako da učestvuje.

---

²¹ U ovom poglavlju koristimo termin „posebne obrazovne potrebe“ koji je predložen na početku dokumenta.

Obrazovanje u najširem okviru nije samo proces usvajanja akademskih znanja i postignuća, već proces u kome se stiču i usvajaju vještine i znanja potrebna za svakodnevni život radi njihovog proaktivnog uključivanja u zajednicu u kojoj žive.

Inkluzivni model bazira se na kvalitetnom i dostupnom obrazovanju za sve i u tom smislu on čini okosnicu svakog sistema obrazovanja i vaspitanja usmjerenog prema potrebama i mogućnostima svakog pojedinačnog djeteta bez obzira na smetnje ili teškoće u razvoju. Inkluzivni stav jasno ukazuje na to da dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju treba da pohađa vrtić/školu zajedno sa svojim vršnjacima, a samo izuzetno bude upućeno u posebni vrtić/školu. Za svaku vrstu i stepen razvojne smetnje i za svaku uzrasnu i socijalnu grupu, za svako individualno dijete, opšti inkluzivni program se prilagođava (kadrovski, prostorno, programski, itd.) kako bi bile zadovoljene potrebe svakog pojedinačnog djeteta, a u skladu sa njegovim mogućnostima i interesovanjima. Zajedno ovi činioци su osnov za izradu individualnih razvojno-obrazovnih planova.

Inkluzivni model bazira se na sljedećim osnovnim principima:

- Pozitivni etos škole/vrtića baziran na timskom radu i odgovornosti svakog zaposlenog;
- Fizička dostupnost i adekvatna pripremljenost i opremljenost škole/vrtića;
- Očuvane sposobnosti djeteta, emocionalne i socijalne karakteristike osnov su za izradu individualnog razvojno-obrazovnog plana;
- Pomoć djetetu pruža se u okviru zajedničkih aktivnosti u grupi/odjeljenju, kad god je to moguće, a izuzetno individualno;
- Roditelji su partneri škole/vrtića i aktivno učestvuju u planiranju i praćenju razvoja svog djeteta.

Opšti cilj strategije inkluzivnog obrazovanja:

Usmjeren je ka tome da se djeci i omladini s posebnim obrazovnim potrebama omogući obrazovanje i vaspitanje u skladu s njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama.

5.1. Specifični ciljevi:

Specifični cilj 1:

Potpuno usklađivanje normativnih akata s domaćim i međunarodnim dokumentima u smjeru inkluzivnog obrazovanja.

Specifični cilj 2:

Obezbjedena sistemska podrška za profesionalni razvoj vaspitača/nastavnika/stručne službe za rad po inkluzivnim principima.

Specifični cilj 3:

Ostvarivanje horizontalne i vertikalne prohodnosti između obrazovno-vaspitnih ustanova kroz povezivanje redovnih i posebnih planova i programa.

Specifični cilj 4:

Uspostavljanje i razvijanje mreže stručne podrške i baze podataka za djecu i omladinu s posebnim obrazovnim potrebama na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou.

Specifični cilj 5:

Sistemska uspostavljanje mehanizama neophodnih za obezbjeđivanje i osiguranje kvaliteta i praćenja rada u vaspitno-obrazovnom sistemu.

Specifični cilj 6:

Jačanje pozitivnih stavova u odnosu na filozofiju inkluzivnog obrazovanja, kroz najširu medijsku kampanju koja uključuje sve medije i aktore javnog života.

Razrada svakog specifičnog cilja

Specifični cilj 1: *Potpuno usklađivanje normativnih akata s domaćim i međunarodnim dokumentima u smjeru inkluzivnog obrazovanja.*

Potrebno je postojeću zakonsku regulativu uskladiti s najnovijim tendencijama i strateškim preporukama da bi se unaprijedili mehanizmi za ostvarivanje prava i regulisale obaveze nosilaca obrazovno-vaspitnih aktivnosti i aktera podrške.

Preporuke za dopune i izmjene postojeće zakonske regulative

Prijedlog da se u Zakonu o opštem obrazovanju decidirano prepozna termin inkluzivnog obrazovanja što podrazumijeva da se i u cilju poštovanja dječijih prava obezbijedi obaveza škole da upiše dijete sa posebnim obrazovnim potrebama koje joj teritorijalno pripada. Analogno i u ostalim zakonima koji se specifično odnose na pojedine nivoe vaspitanja i obrazovanja treba izvršiti izmjene.

U Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama treba izvršiti terminološka prilagođavanja prema socijalnom modelu kako bi se obezbijedilo usmjeravanje u obrazovno vaspitni proces u najboljem interesu djeteta. Istovremeno je potrebno uskladiti ga sa Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju i veoma jasno definisati kompetencije Komisije i roditelja o načinu uključivanja djece u vaspitno-obrazovni sistem.

Potom, jasno obrazložiti kriterijum po kojem se djeca usmjeravaju na vaspitanje i obrazovanje u posebnim ustanovama i donošenje odluke na osnovu procesnosti u postupku rada. Zatim, rad komisije odrediti prema prostornim mogućnostima, a koji ima uslove za pregled djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Takođe, potrebno je obezbijediti da škola ne može da protumači rješenje Komisije samo kao „davanje prijedloga“. Nužno je obavezati nastavni kadar zatečen u posebnoj ustanovi u radnom odnosu na neodređeno vrijeme, a koji nemaju odgovarajuću školsku spremu, na dodatnu edukaciju i usavršavanje propisane zakonom, što je neophodno za realizaciju reformskih ciljeva.

Pravilnik o kriterijumima za određivanje oblika i stepena nedostataka, smetnje odnosno poremećaja djece i mladih s posebnim potrebama i načinu uključivanja u obrazovne programe (»Službeni list RCG« broj 80/04)

Kriterijumi za usmjeravanje (postaviti u formi orijentacionih lista) moraju prepoznavati očuvane potencijale koje je moguće nadograditi u obrazovno-vaspitnom sistemu. Nužno je preusmjeriti tendenciju ovog Pravilnika kako se djeca ne bi upućivala u posebne ustanove samo na osnovu dijagnoze. Važno je Pravilnikom definisati i »period opservacije« koji ova Strategija preporučuje. Treba da posjeduje i više instruktivnosti ka definisanju dodatne stručne pomoći i rada sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, organizacije i osnivanja servisne podrške, obaveze škole i roditelja i sankcije u slučaju neispunjavanja predviđenih obaveza, okvire i standarde prilagođavanja (broj učenika, metode, tehnike, izgled učionice, pomagala...), principe rada stručnjaka za rehabilitaciju i edukaciju dpop²². Preporučljivo je i redefinisati neke kategorije koje su precizirane Pravilnikom, usmjeriti ga ka ranoj dijagnostici i intervenciji i uskladiti s budućim pravilnikom koji će regulisati rad mreže za podršku.

Uslovi za ispunjenje strateških rješenja koja se tiču zakonske regulative

Izmjenama i dopunama normativnih akata uvesti nove termine, predvidjeti razvijanje mreže podrške djece sa posebnim obrazovnim potrebama, transformaciju posebnih ustanova u resursne centre, organizaciju servisnih službi i ostvarivanje prava na školovanje svakog djeteta. Zatim, protokole o saradnji, procesu prikupljanja informacija za bazu podataka o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama, precizniju ulogu komisije za usmjeravanje, proces evaluacije postignuća, izmjenu planova i programa, obaveznost rane detekcije, rehabilitacije i tretmana, kao i obaveznog obuhvata djece sa posebnim obrazovnim potrebama

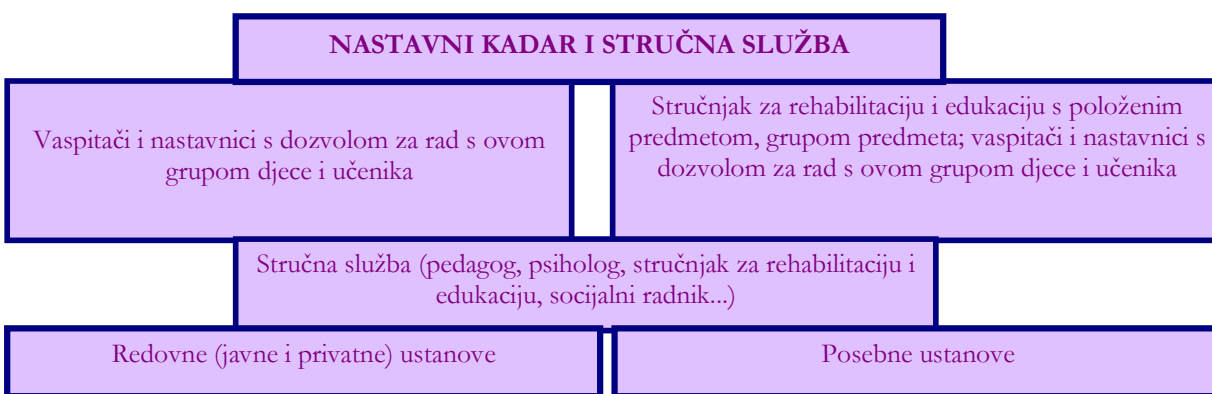
²² Termin koji je u ovoj Strategiji predložen kao zamjena za neadekvatan termin defektolog.

predškolskim sistemom od tri godine. Takođe, neophodno je usvojiti pravilnik o radu inkluzivne (javne i privatne) škole/vrtića i posebne ustanove koji bi trebalo da definiše način rada, dostupnost, prostor, opremu, didaktički materijal, kadar i vremensku organizaciju rada ustanove i broj djece u grupi/odjeljenju.

Specifični cilj 2: *Obezbjedeana sistemska podrška za profesionalni razvoj vaspitača/nastavnika/stručne službe za rad po inkluzivnim principima.*

Neophodno je da se znanja, kvalitet i kompetencije nastavnog kadra (vaspitači, nastavnici, stručna služba) u redovnim (javnim i privatnim) i posebnim vaspitno-obrazovnim ustanovama izjednače. To znači da učitelji i nastavnici u redovnim školama steknu funkcionalno znanje o djeci i učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama. Stručnjak za rehabilitaciju i edukaciju, koji u većini realizuju nastavu u posebnim ustanovama trebalo bi da steknu dodatna znanja iz predmeta ili grupe predmeta koje predaju. Prijedlog ovog dokumenta je da stručnjak za rehabilitaciju i edukaciju, gdje je to moguće, bude uključen kao član stručne službe u redovnim ustanovama.

U cilju obezbjeđivanja predloženih kadrovskih rješenja neophodno je: na bazičnim studijama (svih) nastavnih fakulteta uvesti obavezni predmet „Metodika rada sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama“; Obezbijediti održivost specijalističkih studija za inkluzivno obrazovanje, kao i otvaranje katedre za obrazovanje stručnjaka za rehabilitaciju i edukaciju, što uključuje kadar za rehabilitaciju i kadar za rad u obrazovno-vaspitnom sistemu.

Kadar koji radi u obrazovno-vaspitnom sistemu ima obavezu da stekne licencu u najdužem periodu od pet godina za rad po inkluzivnom modelu, kao i kadar iz posebnih ustanova koji ima obavezu da stekne sertifikat za izvođenje predmeta ili grupe predmeta (npr. kroz profesionalni razvoj nastavnika). Takođe, kadar u budućim resursnim centrima treba pripremiti za preuzimanje uloge edukatora za nastavnike i vaspitače iz redovnog sistema.

Preporuka je da se u skladu sa uspostavljenim standardima za rad po inkluzivnom modelu retroaktivno obezbijedi sertifikat za nastavni i stručni kadar koji je prošao određene obuke u prethodnom periodu. Kriterijume utvrđuje nadležno ministarstvo i Zavod za školstvo.

Specifični cilj 3: *Ostvarivanje horizontalne i vertikalne prohodnosti između obrazovno-vaspitnih ustanova kroz povezivanje redovnih i posebnih planova i programa.*

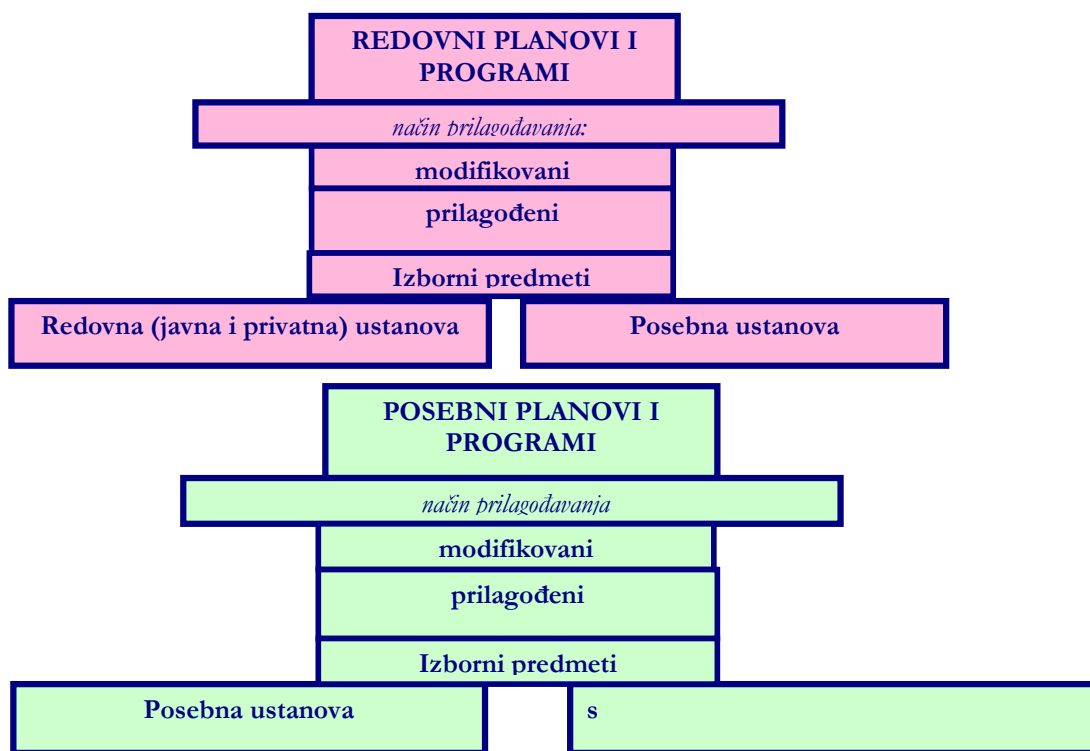
Nastavni plan i program treba da bude dobro isplaniran što podrazumijeva svakom dostupne aktivnosti. Redovni plan i program je polazna osnova za podsticanje razvojnih mogućnosti djece i učenika sa posebnim obrazovnim potrebama kako bi se omogućio prelaz iz posebnog u redovni sistem obrazovanja i vaspitanja i nastavak daljeg školovanja. Strategija predviđa zadržavanje posebnih planova i programa samo

za djecu i učenike sa izuzetno teškim i kombinovanim smetnjama u razvoju kao i za djecu i mlade koji su na institucionalnom smještaju.

U zavisnosti od razvojnih smetnji i teškoća kao i od individualnih sklonosti i potreba djece i učenika nastavni programi mogu da se:

- **modifikuju**, skraćivanje ili proširivanje sadržaja;
- **prilagođavaju**, mijenjanje načina na koji se sadržaji izlažu;
- **izborni predmeti / alternativna podrška**, uvođenje jedinstvenog predmeta koji nije uvršten u redovni nastavni plan i program, a neophodan je učeniku s određenim smetnjama u razvoju (npr. znakovni jezik, Brajevo pismo, itd.).

Za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama redovne planove i programe treba jasno i definisano prilagoditi po principu Blumove taksonomije (najmanje tri nivoa)²³. Pored toga treba utvrditi nekoliko nivoa očekivanih postignuća u odnosu na redovni plan i program.

Redovni planovi i programi modifikuju se i prilagođavaju preko individualnih razvojno - obrazovnih programa za svako dijete i učenika sa posebnim obrazovnim potrebama, u skladu s njegovim sposobnostima i potrebama. Individualni razvojno-obrazovni program sadrži podatke o djetetu i obrazovno-vaspitnom programu, koncipiranom za njegove jedinstvene potrebe. U okviru individualnih razvojno-obrazovnih programa predviđeno je i procjenjivanje kako dijete napreduje u školi i vrtiću (nivo znanja). Podaci se prikupljaju iz: postignuća na testovima, reevalucijskih testova, opservacija roditelja, učitelja i stručnjaka koji dodatno rade s djetetom.

²³ Prvi nivo je najbliži mogućnosti prelaska u redovni sistem i predstavljao bi neku vrstu pripreme za njega. Drugi nivo se odnosi na skraćivanje i modifikaciju prvog nivoa. Treći nivo je predviđen kao poseban program od najviše pet predmeta usmjerenih na okupacionu terapiju, usvajanje svakodnevnih vještina samopomoći, učenje pomoću muzičkih stimulacija, stimulacija pokretom i cetežom, sticanje osnovnih znanja iz crnogorskog jezika i matematike. Treći nivo je kao programsko rješenje planiran i za stacionare i ustanove zatvorenog tipa.

Na bazi opservacije i praćenja postignuća djece tokom usvajanja planova i programa, tim svake škole/vrtića na čelu sa stručnom službom, za djecu kod koje se prepoznaju određene smetnje i teškoće u savladavanju programa postavlja individualni razvojno-obrazovni program. Tim čine roditelji, nastavnici, stručna služba, spoljni član iz službe za podršku. Individualni razvojno-obrazovni program se radi bez obzira da li dijete ima rješenje o usmjeravanju. Škola/vrtić dostavlja individualni razvojno-obrazovni program Zavodu za školstvo koji vrši evaluaciju i saraduje sa Ispitnim centrom radi procjenjivanja postignuća djece.

Kao bitna komponenta za realizaciju planova i programa jesu udžbenici i nastavna sredstva. U cilju kvalitetne realizacije inkluzivnog modela, što uključuje i rad u posebnim ustanovama, neophodna je adekvatna oprema u zavisnosti od smetnje ili teškoće djeteta/učenika (posebna oprema za djecu koja ne čuju, ne vide ili imaju određene fizičke ili kognitivne posebne potrebe). Potrebno je da udžbenici svih predmeta na kraju svake methodske jedinice ili oblasti imaju rezime ili skraćeni i pojednostavljeni prikaz obrađenog sadržaja što korespondira s posebnim obrazovnim potrebama i sposobnostima djece.

Specifični cilj 4: *Uspostavljanje i razvijanje mreže stručne podrške i baze podataka za djecu i omladinu sa posebnim obrazovnim potrebama na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou.*

U cilju potpune systemske i sistematične podrške djeci i omladini s posebnim obrazovnim potrebama, strategijom se predviđa uključivanje i funkcionalno umrežavanje ustanova i ekspozitura Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja i Ministarstva prosvjete i nauke na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou.

Danas se svako dijete rodi u bolnici i stigne u lokalni dom zdravlja što ukazuje na činjenicu da se prve informacije o djetetovim eventualnim smetnjama u razvoju dobijaju upravo u ovim ustanovama. Strategijom se predviđa obaveza pedijatrijske službe da bitne, dostupne informacije o djetetu dalje prosljedi Centru za djecu s posebnim potrebama²⁴ (ako postoji u opštini ili regionu)²⁵ i Servisnoj službi za podršku djeci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (u daljem tekstu servisna služba). Aktivnosti servisne službe preuće zaposleni u centrima za socijalni rad koji postoje pri svakoj opštini.

U servisnoj službi se uspostavlja baza podataka o svoj djeci sa posebnim obrazovnim potrebama sa teritorije koja pripada opštini. Otvara se karton s relevantnim podacima koji zbirno treba da predstavljaju plan podrške. U najkraćem roku informaciju o djetetu prosljeđuje mobilnom timu, dnevnom centru kao i resursnom centru koji će funkcionisati, u odnosu na vrstu smetnje u razvoju, na centralnom nivou. Upoznaje roditelje sa svim oblicima prava i usluga koje im se nude u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite i u obrazovnom sistemu na republičkom, regionalnom ili lokalnom nivou. Dužna je da na osnovu praćenja rada na slučaju, ukoliko se primijete određene nepravilnosti u radu, u najkraćem roku obavijesti nadležne organe (regulisati budućim pravilnikom).

Centri za djecu s posebnim potrebama, mobilni timovi i dnevni centri zajedno s roditeljima i djetetom postavljaju plan podrške za dijete, a savjetodavnu i kadrovsku podršku pružaju resursni centri za određenu vrstu smetnji u razvoju. Resursni centri, takođe, prate i evaluiraju plan podrške za svako dijete i donose odluke o izmjenama i dopunama. Tim koji postavlja plan podrške bira koordinatore koji zakazuje sastanke i ima obavezu da najmanje jednom godišnje (i češće kada je to potrebno) po utvrđenoj proceduri, dostavlja izvještaj servisnoj službi o postignućima djeteta i daljim planovima. Sve predložene aktivnosti, za gore pomenute službe i ustanove, potrebno je regulisati zajedničkim pravilnikom u formi protokola o saradnji.

²⁴ Centri za djecu sa posebnim potrebama nekada su postajala pod nazivom Razvojna savjetovišta

²⁵ Pravilnik o bližim uslovima u pogledu standarda, normative i načina ostvarivanja primarne zdravstvene zaštite preko izabranog tima doktora ili izabranog doktora (»Sl.list RCG« br.39/04), inače, namijenjen djeci do 15 godina.

Karton s podacima o razvojnom statusu djeteta i rezultatima njegovog napredovanja na kraju stiže Komisiji za usmjeravanje djeteta. Komisija na bazi opsežne analize dostavljenog materijala, kontakta s djetetom, komunikacijom sa stručnjacima i roditeljima djeteta predlaže najpripremljeniji vrtić, odnosno školu, za dijete. Ako se roditelj ne složi s odlukom koju je donijela komisija, dijete se upisuje u ustanovu koju predlaže roditelj i ulazi u program opservacije i stalnog praćenja napredovanja, koji traje od najmanje šest mjeseci do najviše godinu dana u odabranoj ustanovi.

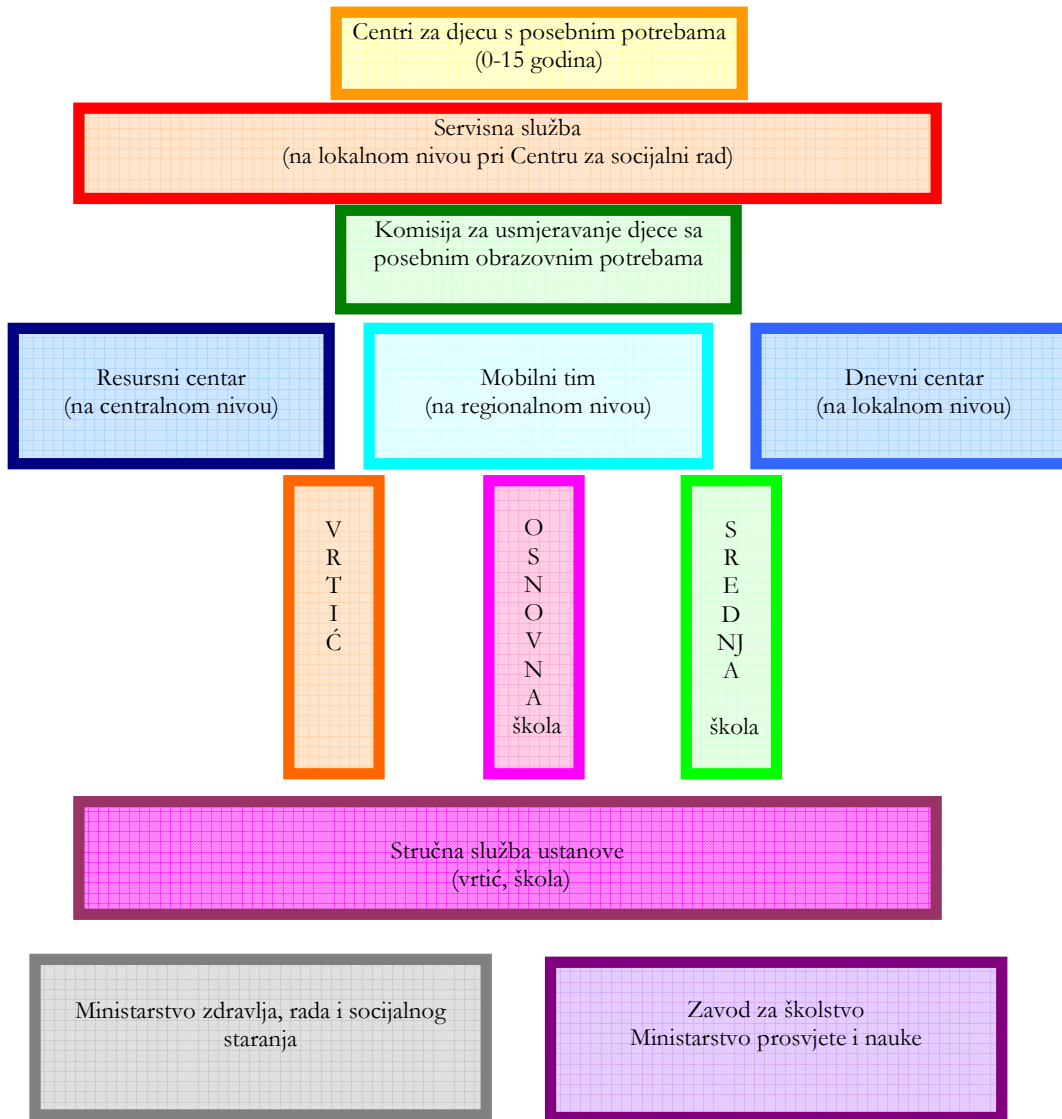
Ako stručni tim vrtića i škole zajedno s timom koji je pratio dijete od najranijeg uzrasta konstatuje poslije perioda opservacije da rezultati opservacionog perioda nijesu zadovoljavajući, ono se ponovo šalje na drugostepenu Komisiju koja donosi novu odluku o usmjeravanju. Ovog puta rješenje postaje obavezujuće i za roditelja. Roditelj nakon odluke drugostepene komisije stranka može pokrenuti upravni spor.

Predškolska ustanova trebalo bi da bude dostupna svakom djetetu, osim za teško i višestruko ometenu djecu koja zahtijevaju stepen zdravstvene podrške i njege koju je nemoguće obezbijediti u obrazovnoj ustanovi. *Pohađanje vrtića za dijete sa smetnjama u razvoju i u riziku regulisati kao OBAVEZNO od uzrasta tri godine na osnovu preporuke Komisije za usmjeravanje i tijela iz mreže podrške.* U vrtiću se primjenjuje individualni razvojno-obrazovni program. Pri upisu u osnovnu školu treba obezbijediti funkcionalno povezivanje sa tijelima iz mreže podrške i predškolskom ustanovom sa teritorije da bi bilo moguće izvršiti blagovremene pripreme (nastavnici, fizička i didaktička priprema škole...). U školi se primjenjuje individualni razvojno-obrazovni programi sprovodi program opservacije. *Upis u srednje škole* treba da bude maksimalno nerestriktivan. Obezbijediti da se dijete upiše u srednju školu čiji programski zahtjevi odgovaraju sposobnosti učenika. Isti principi vrijede i za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama čije sposobnosti omogućuju nastavak školovanja u *višim školama i na univerzitetima.*

Stručna služba u ustanovi identifikuje ponašanja i druge uslove koji prethode problemima u učenju, ponašanju i razvoju ličnosti; učestvuje u radu i podršci djece sa posebnim obrazovnim potrebama (komunikacija i infomisanje roditelja, rad na stavovima, predrasudama i stereotipima, koordinira radom tima i učestvuje u izradi individualnog razvojno-obrazovnog programa, dostavlja individualni razvojno-obrazovni program Zavodu za školstvo, radi na profesionalnoj orijentaciji djece sa posebnim obrazovnim potrebama, itd.). Stručne službe ustanova saraduju u cilju razmjene informacija na svim nivoima školovanja.

Mapa mreže podrške djeci i omladini sa posebnim obrazovnim potrebama i njihovim roditeljima prikazana je na shemi 1.

Detaljno pojašnjenje aktivnosti tijela prikazanih u Mapi mreže podrške

Servisna služba za podršku djeci sa smetnjama u razvoju i osobama sa invaliditetom - uspostavlja bazu podataka o svojoj djeci sa posebnim obrazovnim potrebama sa teritorije koja pripada opštini. Za svako dijete se otvara karton koji sadrži sve relevantne podatke o tome ko, kako i kada radi sa djetetom što zbirno treba da predstavlja okvir plana podrške za dijete. Servisna služba ima obavezu da u najkraćem roku (maksimalno do mjesec dana) informaciju o djetetu proslijedi razvojnom savjetovalištu, regionalnom mobilnom timu, dnevnom centru kao i resursnom centru koji je odgovoran za prepoznatu vrstu smetnje u razvoju kod djeteta. Roditelji se ovdje upoznaju sa svim oblicima prava i usluga koje im se nude u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite i u obrazovnom sistemu na republičkom, regionalnom ili lokalnom nivou. Ova služba je dužna da na osnovu praćenja rada na slučaju, ukoliko se primijete određene nepravilnosti u radu, u najkraćem roku obavijeste nadležne organe (opštinu, ministarstvo, Zavod za školstvo, sud...)

Centar za djecu s posebnim potrebama - pruža podršku i intervenciju djetetu sa posebnim obrazovnim potrebama do polaska u školu, kada tu vrstu aktivnosti preuzima mobilni tim/dnevni centar. U programu rane intervencije, stručnjaci rade zajedno sa roditeljima na planiranju i sprovođenju ciljanog, porodično usmjerenog plana, kako bi zajednički omogućili djetetu sa posebnim obrazovnim potrebama da razvije svoje sposobnosti i potencijale. I ovdje se roditeljima pruža posebna psiho-socijalna podrška kroz edukaciju o specifičnim temama vezanim za djetetov razvoj i porodično savjetovanje. Centar ima obavezu da u najkraćem roku (maksimalno do mjesec dana) informaciju o djetetu prosljedi službi Centra za socijalni rad, a radi formiranja baze podataka i daljeg praćenja slučaja.

Mobilni tim - Mobilni timovi postavljaju plan podrške za dijete, po kojima sporovode sve planirane aktivnosti s djetetom i roditeljima. Konsultacije i kadrovsku podršku dobija od nadležnog resursnog centra. Prati i evaluira djetetovo postignuće u početku rada na mjesečnom, a nakon toga na polugodišnjem nivou. Evaluativne podatke šalje nadležnom resursnom centru koji je dužan da posjeti, na godišnjem nivou minimum jednom (a po potrebi više puta), zajedno s djetetom i roditeljima u cilju utvrđivanja razvojnog nivoa djeteta i kontrole metodologije rada s djetetom i roditeljima. Mobilni tim kompletne podatke o djetetu dostavlja Komisiji za usmjeravanje djeteta, i tamo gdje je potrebno, svoje aktivnosti realizuju na svim obrazovno-vaspitnim nivoima.

Dnevni centar – U opštinama koje nemaju Centar za djecu sa posebnim potrebama preuzima aktivnosti za pružanje rane intervencije. Aktivnosti uključuju: postavljanje plana podrške za dijete, savjetodavni i informacioni rad sa roditeljima, stalni kontakt sa referentnim resursnim centrom, monitoring, evaluaciju i obaveze prema servisnoj službi i komisiji za usmjeravanje. Rad sa djetetom i roditeljima realizuje se u prostorijama dnevnog centra. Ako nema adekvatnog kadra za rad sa određenom razvojnom smetnjom, dnevni centar ima obavezu da konsultuje kadar iz referentnog resursnog centra i najbližeg mobilnog tima. Dnevni centar, tamo gdje je potrebno, svoje aktivnosti realizuje na svim obrazovno-vaspitnim nivoima.

Resursni centar – Strategijom je predviđeno da posebne ustanove prerastu u resursni centar. Resursni centar će pored pružanja postojećih vaspitno-obrazovnih usluga za djecu i mlade s umjerenim, težim, teškim i kombinovanim smetnjama, proširiti svoje aktivnosti na savjetodavnu i stručnu podršku svim gore pomenutim ustanovama i tijelima za određenu vrstu smetnji u razvoju. Na taj način centri će biti postepeno usmjereni da pokriju potrebe djece sa posebnim obrazovnim potrebama i osoba sa invaliditetom koji pripadaju određenoj kategoriji, za cijelu teritoriju Crne Gore.

Svaki resursni centar će biti odgovoran za određene vrste smetnji u razvoju, odnosno invaliditeta. Predviđaju se sljedeći resursni centri: resursni centar za slušne smetnje i govorne poremećaje, resursni centar za sve nivoe intelektualnih smetnji i autizam, resursni centar za tjelesnu invalidnost i vizuelne smetnje, resursni centar za poremećaje u ponašanju, socijalnu, emocionalnu i kulturološku deprivaciju. Planira se da protokol o saradnji obaveže servisnu službu, mobilni tim, dnevni centar i centar za djecu sa posebnim potrebama da podatke o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama prosljedi referentnom centru za djecu sa posebnim potrebama koji će imati zadatak da formira i ažurira bazu podataka u odnosu na vrstu smetnje u razvoju. Resursni centar će pružati kadrovsku, stručnu i savjetodavnu pomoć i obavljati evaluaciju postignuća u radu sa djetetom. Pored toga u resursnim centrima će se realizovati edukacije za tijela iz mreže podrške, zaposlene u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Resursni centar je u obavezi da svoje mišljenje prosljedi komisiji za usmjeravanje i Zavodu za školstvo.

Komisija za usmjeravanje – preporučuje najoptimalnije rješenje za vaspitanje i obrazovanje djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama. Prijedlog o usmjeravanju radi se na osnovu pedagoške, specijalno-pedagoške, psihološke i druge dokumentacije koju dobija od odgovarajućih ustanova. Bazira se i na procjenama, ostvarenom kontaktu sa djetetom, roditeljima djeteta i stručnjacima. Ako se roditelj ne složi sa odlukom koju je donijela komisija, dijete se upisuje u ustanovu koju predlaže roditelj i ulazi u program opservacije i stalnog praćenja napredovanja, koji traje od najmanje šest mjeseci do najviše godinu dana. Ako stručni tim vrtića i škole zajedno sa timom koji je pratio dijete od najranijeg uzrasta konstatuje, poslije perioda opservacije, da rezultati opservacionog perioda nijesu zadovoljavajući, ono se ponovo šalje na komisiju koja donosi novu odluku o usmjeravanju koja ovoga puta postaje obavezujuća i za roditelja.

Vaspitno-obrazovna ustanova (vrtić, škola) - Dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju treba da pohađa besplatno vrtić/školu zajedno sa svojim vršnjacima, a samo izuzetno se upućuje u posebni vrtić/školu. Pohađanje vrtića za dijete sa smetnjama u razvoju i u riziku postaje obavezno od uzrasta 3 godine na osnovu preporuke Komisije za usmjeravanje i tijela iz mreže podrške. Pri upisu u osnovnu školu obezbjeđuje se funkcionalno povezivanje sa tijelima iz mreže podrške i predškolskom ustanovom sa teritorije da bi bilo moguće izvršiti blagovremene pripreme (nastavnici, fizička i didaktička priprema škole...). U vrtiću i školi se primjenjuje individualni razvojno-obrazovni program i sprovodi program opservacije. Stručni tim u saradnji sa nastavnicima, roditeljom i spoljnim članom iz službe za podršku, postavlja individualni razvojno-obrazovni program za svako dijete za koje se procijeni da je to neophodno, bez obzira da li dijete ima rješenje o usmjeravanju. Sve podatke o djeci za koju se postavlja individualni razvojno-obrazovni program škola/vrtić šalje Zavodu za školstvo i saraduje sa Ispitnim centrom radi procjenjivanja postignuća djece. Profesionalnom orijentacijom obezbjeđuje se da se dijete upiše u srednju školu čiji programski zahtjevi odgovaraju njegovim sposobnostima. Redovni plan i program je polazna osnova za podsticanje razvojnih mogućnosti djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Kadar koji radi u školi/vrtiću ima obavezu da stekne licencu za rad po inkluzivnom modelu. Škole/vrtići su besplatni i fizički, prostorno, po pitanju opreme, didaktičkog materijala, kadra dostupni djeci sa posebnim obrazovnim potrebama. Vremenska organizacija rada ustanove i broj djece u grupi/odjeljenju su usmjereni na zadovoljavanje njihovih potreba. Gaji se pozitivni etos baziran na timskom radu i odgovornosti svakog zaposlenog. Pomoć djetetu pruža se u okviru zajedničkih aktivnosti u grupi/odjeljenju, a izuzetno individualno. Roditelji su partneri i aktivno učestvuju u planiranju i praćenju razvoja svog djeteta.

Stručna služba u ustanovi (vrtić, škola) –je zadužena da, između ostalog, procjenjuje gotovost djeteta za polazak u školu; identifikuje i prepoznaje ponašanja i druge uslove koji prethode problemima u učenju, ponašanju i razvoju ličnosti; obezbjeđuje individualno i grupno savjetovanje, učestvuje u radu i podršci djeci sa posebnim obrazovnim potrebama, radi na njihovoj profesionalnoj orijentaciji itd. U oblasti rada sa roditeljima ova služba ima za cilj edukativnu podršku, prije svega kroz rad na stavovima / predrasudama / stereotipima (posebno tamo gdje se uključuju djeca sa posebnim obrazovnim potrebama). U domenu rada sa nastavnicima ova služba ima za cilj da im pruži podršku u procesu realizacije i dostizanja obrazovno vaspitnih ciljeva i standarda i stalnu podršku jačanju autonomije. Na bazi opservacije i praćenja postignuća djece tokom usvajanja planova i programa za djecu kod koje se prepoznaju određene smetnje i teškoće u savladavanju programa učestvuje u postavljanju individualno razvojno-obrazovnog programa bez obzira da li ono ima rješenje o usmjeravanju. Dalje, pomaže u praćenju, evaluiranju i modifikovanju postavljenih ciljeva individualno razvojno-obrazovnih programa. Stručne službe ustanova sarađuju u cilju razmjene informacija na svim nivoima školovanja, ali i sa drugim tijelima iz mreže podrške i drugim akterima iz oblasti formalnog i neformalnog obrazovanja.

Važnu komponentu u uspostavljenoj i gore prikazanoj mreži podrške predstavlja Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje pri Zavodu za zapošljavanje, koji bi trebalo na osnovu preuzetih podataka o mladima s posebnim obrazovnim potrebama da obezbijedi podršku u cilju njihovog radnog angažmana i aktivnog uključivanja u život zajednice.

Svaka vaspitno-obrazovna ustanova bi trebalo da kroz godišnji plan i program rada uvede razvoj volonterizma i vršnjačke podrške. Svi fakulteti orijentisani na pripremu kadra za vaspitno-obrazovni rad trebalo bi u svoje kurikulume da uvedu obavezan praktičan rad u vaspitno-obrazovnim ustanovama koji podrazumijeva asistenciju u nastavi i izvođenje individualnih vidova podrške djeci i učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama.

Potrebno je kroz sve nivoe obrazovno vaspitnog procesa uvesti i instituciju neformalnog obrazovanja. Važno je podržati one inicijative i projekte koji teže ka ostvarenju ovog cilja, npr. igračkoteke, omladinske inicijative itd.

Specifični cilj 5: *Sistemska uspostavljanje mehanizama neophodnih za obezbjeđivanje i osiguranje kvaliteta i praćenja rada u vaspitno - obrazovnom sistemu.*

Obrazovni standardi utvrđuju obavezujuće zahtjeve za rad obrazovno-vaspitne ustanove i realizaciju procesa učenja i vaspitanja, čime se uvode mehanizmi u nastojanju osiguravanja i unapređivanja kvaliteta rada u ustanovi. U radu s djecom i učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama standardi doprinose kvalitetnom i sveobuhvatnom pristupu u prilagođavanju redovnih programa i koncipiranju individualnih razvojno-obrazovnih programa. To predstavlja ključnu komponentu u povezivanju nivoa očekivanih postignuća djece i učenika s njihovim stvarnim mogućnostima i potrebama.

Obezbjeđivanje evaluacionog procesa na bazi postavljenih indikatora za inkluzivno obrazovanje, uključuje, pored obrazovno-vaspitnih i sve ustanove koje podržavaju inkluziju (resursni centri, mobilni timovi, centri za djecu sa posebnim potrebama, komisije za usmjeravanje). Evaluacija se vrši na osnovu baze podataka o broju djece/učenika s posebnim obrazovnim potrebama, broju obučenog kadra, opremljenosti ustanova, broju uključene djece u proces rane rehabilitacije, broj djece i učenika koji je prešao iz posebnih ustanova u redovni sistem, upoređivanje aktuelnog broja djece u posebnim ustanovama i onog koji se očekuje za određeni vremenski period, koeficijentu koji se izdvaja za obrazovanje, itd. Zatim, testiranjem ukupnih postignuća djece/učenika, analizama stavova, upitnicima za roditelje i zaposlene.

Trebalo bi da Ispitni centar u predstojećem periodu postavi set testova u skladu sa predloženom diferencijacijom na tri nivoa redovnog plana i programa. U tom smislu procjenjivanje ishoda kod djece sa posebnim obrazovnim potrebama bi se vršilo kroz testove koji procjenjuju tri nivoa postignuća. Takođe, Ispitni centar bi trebalo da postavi testove u skladu sa posebnim planovima i programima koji će se realizovati u posebnim ustanovama i ustanovama zatvorenog tipa. Ispitni centar nije ograničen rješenjem o usmjeravanju djeteta već svoje testove postavlja u odnosu na usvojene planove i programe. Informaciju na godišnjem nivou o broju djece koja se obrazuju po prilagođenim i posebnim programima Ispitnom centru dostavlja Zavod za školstvo.

Specifični cilj 6: *Jačanje pozitivnih stavova u odnosu na filozofiju inkluzivnog obrazovanja, kroz najširu medijsku kampanju koja uključuje sve medije i aktere javnog života.*

Široka medijska i javna podrška jedan je od osnovnih uslova da se profesionalna i šira javnost uključi i podrži inkluziju kao princip. Time se jača i bazična podrška, ne samo inkluzivnom obrazovanju, nego stvaranju inkluzivnog društva. To je dugoročna i procesna aktivnost koja zahtijeva puni angažman svih društvenih aktera.

6. Finansijski okvir za realizaciju strategije

Godišnje izdvajanje iz budžetskih sredstava za obrazovno-vaspitni proces i podršku inkluzivnom modelu trebalo bi povećati do 2015. u skladu sa Nacionalnim planom akcije za djecu u cilju održivosti. Riješiti disparitet u finansiranju posebnih i redovnih ustanova, naročito kada je riječ o inkluzivnom modelu i "troškovima" učenika sa posebnim obrazovnim potrebama koji se nalaze u redovnom sistemu.

7. Kritični faktori uspjeha, indikatori i mogući rizici realizacije strategije

	Kritični faktori uspjeha	Indikatori	Mogući rizici
1.	Dopuna, izmjene i usvajanje nove zakonske regulative i u skladu sa NPI.	Doneseni zakoni, podzakonska akta.	Resorna ministarstva ne prilagođavaju i ne primjenjuju nova zakonska rješenja
2.	Sistemska uspostavljanje inkluzivnog modela u vaspitno obrazovnim ustanovama	Broj škola i vrtića koji rade po inkluzivnom modelu	Zadržavanje na projektnim aktivnostima i individualnim inicijativama
3.	Akreditacija programa za stručno usavršavanje zaposlenih i njihovo licenciranje za rad po inkluzivnom modelu; Na tercijarnom nivou obezbijediti obrazovanje kadra za inkluzivni model i resursne centre.	Broj vaspitača/nastavnika/stručnih lica s licencom za rad u redovnom sistemu; Broj vaspitača/nastavnika/stručnih lica s licencom za rad u posebnom sistemu; Katedra za inkluzivno obrazovanje;	Nedovoljan broj kvalitetnih programa stručnog usavršavanja i nemotivisanost za stručno usavršavanje i uspostavljanje novih programa; Nerazumijevanje potrebe uvođenja novog predmeta; Dalje nerazvijene specijalističke studije i neotvaranje katedre za stručnjaka za rehabilitaciju i

	Kritični faktori uspjeha	Indikatori	Mogući rizici
		Katedra za stručnjake za rehabilitaciju i edukaciju (sada defektolog).	edukaciju.
4.	Horizontalna i vertikalna povezanost obrazovno-vaspitnih ustanova	Redovni planovi i programi u posebnim ustanovama	Neusaglašenost stavova o potrebi da se planovi i programi obrazovno-vaspitnih ustanova usklade.
5.	Dobro razrađen proces rane detekcije, rehabilitacije i kontinuirane podrške tokom obrazovanja i vaspitanja za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama.	Broj djece koja su pokrivena ranom rehabilitacijom i uključene u redovne ustanove. Broj zaposlenih u ustanovama zdravstvene i socijalne zaštite obuhvaćenih obukom;	Nepovezanost, nemotivisanost, needukovanost zaposlenih u relevantnim ustanovama na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou
6.	Dobro uspostavljena baza podataka o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama na svim nivoima	Baza podataka dostupna svim relevantnim ustanovama i pojedincima	Nedostupna i nefunkcionalna baza podataka
7.	Svaka redovna ustanova upisuje djecu sa posebnim obrazovnim potrebama iz najbližeg okruženja	Broj upisane djece sa posebnim obrazovnim potrebama u redovni sistem	Nijesu uspostavljeni obavezujući mehanizmi za upis djece sa posebnim obrazovnim potrebama i nerazvijeni unutrašnji programi podrške
8.	Resursni centri pružaju podršku redovnom sistemu i školuju djecu s umjerenim, teškim i kombinovanim smetnjama.	Broj edukovanih nastavnika iz redovnog sistema; Broj djece u ustanovi s umjerenim, teškim i kombinovanim smetnjama	Nezainteresovanost zaposlenih u posebnim ustanovama za promjenu ka inkluzivnim principima;
9.	Veće materijalno-finansijsko izdvajanje na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou za razvijanje inkluzije.	Utvrđena formula za određivanje troškova djece sa posebnim obrazovnim potrebama u svim ustanovama	Nepreuzimanje odgovornosti, nerazumijevanje potrebe za finansijskom podrškom inkluziji
10.	Osiguranje kvaliteta putem kontinuiranog praćenja i evaluacije indikatora postignuća.	Broj ustanova u kojima je izvršena evaluacija; Broj djece sa posebnim obrazovnim potrebama čije postignuće evaluiira Ispitni centar	Nijesu obezbijeđeni indikatori, instrumenti evaluacije i proces se neefikasno realizuje.
11.	Škole/vrtići i posebne ustanove dostupne su; Vremenska organizacija rada ustanove usmjereni ka djeci sa posebnim	Škole/vrtići obezbijedile uslove za obuhvat djece sa posebnim obrazovnim potrebama (fizički, prostorno, oprema, didaktički materijal,	Škole/vrtići nedostupne djeci sa posebnim obrazovnim potrebama.

	Kritični faktori uspjeha	Indikatori	Mogući rizici
	obrazovnim potrebama	kadar, vrijeme rada i sl.)	
12.	Volonterizam na lokalnom i nivou ustanova, kvalitetno neformalno obrazovanje.	Broj uključenih volontera i ustanova. Broj inicijativa i projekata u sferi neformalnog obrazovanja.	Nemotivisanost i nerazumijevanje koncepta volonterizma Nezadovoljavaju broj i kvalitet aktivnosti u sferi neformalnog obrazovanja.
13.	Dugoročna i kontinuirana medijska i šira promocija inkluzije kao principa.	Broj emisija, javnih debata, članaka, internet priloga, kreiran "vodič" za novinare...	Nezainteresovanost medija, javnih aktera u društvu za filozofiju inkluzije
14.	Usaglašavanje strateškog dokumenta sa drugim relevantnim strategijama koje je usvojila Vlada Crne Gore.	Povezanost Akcionih planova	Neusklađene aktivnosti u različitim resorima.

8. Akcioni plan promjena i dinamika realizacije Strategije

AKCIONI PLAN PROMJENA I DINAMIKA REALIZACIJE STRATEGIJE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Akcioni plan je integralni dio strateškog dokumenta koji sadrži precizan prikaz i razradu planiranih aktivnosti, mjera ili mehanizama kako bi se dostigli strategijom postavljeni ciljevi. Ciljevi strateškog dokumenta se prikazuju preko planiranih zadataka, aktivnosti, indikatora, nosilaca aktivnosti, roka za realizaciju, budžeta i evaluacije.

Opšti cilj strategije inkluzivnog obrazovanja:

Osnovno načelo ove strategije je da se djeci i omladini sa posebnim obrazovnim potrebama omogući obrazovanje i vaspitanje u skladu s njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama.

Specifični cilj 1:

Potpuno usklađivanje normativnih akata s domaćim i međunarodnim dokumentima u smjeru inkluzivnog obrazovanja.

Zadatak 1:

Izmjena i dopuna postojećih zakonskih i podzakonskih akata za ostvarivanje prava djece i učenika sa posebnim obrazovnim potrebama, i u skladu sa tim regulisanje obaveza nosilaca obrazovno-vaspitnih aktivnosti i aktera podrške na svim nivoima.

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Izmjene, dopune i usklađivanje zakona (Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju; Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju; Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju; Zakon o gimnaziji; Zakon o stručnom obrazovanju; Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama) koji se specifično odnose	Izmijenjeni, dopunjeni i usklađeni zakoni u skladu sa preporukama iz strateškog dokumenta.	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja	7.000 €	Praćenje i izvještaji o primjeni novih zakona u obrazovno-vaspitnom sistemu

Rimski trg bb 81000 Podgorica

TEL: (+382) 81 405 301; FAX: (+382) 81 405 334

Web: www.mpin.cg.yu , E-mail: mpin@cg.yu

na obrazovanje, vaspitanje i rehabilitaciju djece sa posebnim obrazovnim potrebama kroz sve nivoe obrazovanja, vaspitanja i rehabilitacije.		Rok: 2008. godina.		
2. Izmjene i dopune Pravilnika o kriterijumima za određivanje oblika i stepena nedostataka, smetnje odnosno poremećaja djece i mladih sa posebnim potrebama i načinu uključivanja u obrazovne programe	Izmijenjen i dopunjen Pravilnik o usmjeravanju.	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja Rok: 2009. godina.	3.000 €	Praćenje i izvještaji o primjeni Pravilnika u obrazovno-vaspitnom sistemu; analize izvještaja o primjeni
3. Pravilnik o radu vaspitno-obrazovne ustanove u skladu sa inkluzivnim standardima (dostupnost, prostor, opremu, didaktički materijal, kadar i vremensku organizaciju rada ustanove, broj djece u grupi/odjeljenju, vođenje evidencije, evaluacija postignuća i sl.)	Usvojen Pravilnik	Ministarstvo prosvjete i nauke i Zavod za školstvo Rok: 2009. godina	3.000 €	Praćenje i izvještaji o primjeni Pravilnika; analize izvještaja o primjeni
4. Donošenje pravilnika o radu nove posebne ustanove kao resursnog centra (dostupnost, prostor, opremu, didaktički materijal, kadar i vremensku organizaciju rada ustanove, obuka kadra, usluge, vođenje evidencije, evaluacija postignuća i sl.)	Usvojen Pravilnik o radu resursnog centra	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Zavod za školstvo Rok: 2009. godina.	3.000 €	Praćenje primjene pravilnika; analize izvještaja o primjeni
5. Dopune i izmjene Pravilnika o licenciranju i akreditaciji za zaposlenih u vaspitno-obrazovnom sistemu po inkluzivnim standardima. ²⁶	Usvojen Pravilnik o akreditaciji i licenciranju zaposlenih u vaspitno-obrazovnom sistemu	Zavod za školstvo Rok: 2009. godina.	1.500 €	Praćenje primjene Pravilnika; analize izvještaja o primjeni
6. Donijeti zakon o znakovnom jeziku	Donesen Zakon o znakovnom jeziku	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo kulture, medija i sporta,	50.000 €	Praćenje primjene Zakona

²⁶ Svi Pravilnici se odnose na redovan i poseban sistem, kao i na javne i privatne ustanove

		OOSI, donatori Rok: 2009. godina		
7. Donošenje pravilnika o standardima rada u centrima za socijalni rad	Doneseni standardi i uspostavljeni protokoli	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Centar za socijalni rad; Rok: 2008. godina	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja	Praćenje primjene pravilnika; analize izvještaja o primjeni
8. Izmjena i dopuna Pravilnika o bližim uslovima u pogledu standarda, normativa i načina ostvarivanja primarne zdravstvene zaštite preko izabranog tima doktora ili izabranog doktora.	Izmijenjen i dopunjen Pravilnik	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Centar za socijalni rad; Rok: 2009. godina	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja	Praćenje primjene Pravilnika; analize izvještaja o primjeni

FAKTORI RIZIKA za specifični cilj 1:

Nedovoljna riješenost/obaveznost zaposlenih u resornim ministarstvima i Zavodu za školstvo da izvrše izmjene i dopune postojećih zakona i donesu i usvoje pravilnike u skladu da preporukama iz strateškog dokumenta.

Specifični cilj 2:

Obezbijeđena sistemska podrška za profesionalni razvoj vaspitača/nastavnika/stručne službe i kadra iz mreže za podršku za rad po inkluzivnim principima.

Zadatak 1. Uspostavljanje standarda i kompetencija za profesionalni razvoj i stručnog usavršavanja zaposlenih u skladu sa strateškim dokumentom.

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
------------	------------	------------------------------------	-------------------	------------

1. Definisiranje standarda za rad zaposlenih u vaspitno-obrazovnom sistemu (obaveznih, izbornih i sl.) i mreže za podršku	Usvojen dokument o standardima	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, eksperti i stručni timovi; <i>Rok:</i> 2009. godina i dalje	2.500 €	Procjena stavova zaposlenih o kvalitetu definisanih standarda
			2.500 €	
2. Definisiranje kompetencija u vaspitno-obrazovnom sistemu u skladu sa usvojenim standardima (obaveznih, izbornih i sl.) i mreže za podršku	Usvojen dokument o kompetencijama	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, eksperti i stručni timovi; <i>Rok:</i> 2009.g i dalje	1.250 €	Procjena stavova zaposlenih o kvalitetu definisanih kompetencija
			1.250 €	
3. Uspostavljanje kriterijuma za standarde i akreditacije za asistente, volontere u nastavi i mreži za podršku	Usvojen dokument o standardima	Zavod za školstvo, Univerzitet, Ministarstvo prosvjete i nauke, eksperti i stručni timovi; <i>Rok:</i> 2009.g.	2.500 €	Procjena stavova svih uključenih u vaspitno-obrazovni proces

Zadatak 2: **Konkurs za programe za profesionalni razvoj zaposlenih u skladu sa usvojenim standardima i kriterijumima i obuka zaposlenih**

Aktivnosti	Indikatori	Nosioци aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Izbor obaveznih i izbornih programa za profesionalni razvoj zaposlenih	Broj akreditovanih programa obuke za	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, ekspertska komisija <i>Rok:</i> 2009-2010. godina	1.250 € 1.250 €	Procjena kvaliteta ponuđenih programa
2. Retroaktivno obezbijediti certifikat za nastavni i stručni kadar koji je prošao određene obuke u prethodnom periodu	Uspostavljeni kriterijumi i broj izdatih certifikata	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, ekspertska komisija; donatori <i>Rok:</i> 2008. godina	1.500 €	Procjena stepena usaglašenosti prethodnih obuka sa novo usvojenim standardima i kompetencijama
3. Obuka kadra na svim nivoima školovanja (vaspitači, razredna nastava, predmetni nastavnici, defektolozi) za funkcionalno znanje o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama	Broj realizovanih obuka, broj zaposlenih obučeni za rad po inkluzivnom modelu - po godini	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, obrazovno-vaspitne ustanove, akreditovane organizacije, Donatori <i>Rok:</i> 2009-2012. godina, ogleđno od septembra 2008-2009. godine 10%; 2010. godine 20%, svake sljedeće godine po 35 % zaposlenih	12.500 € 25.000 € 43.750 € 43.750 €	Procjena kvaliteta programa, procjena usvojenih kompetencija, procjena postignuća djece i neposrednog rada sa njima

<p>4. Obuka kadra u resursnim centrima (znanja za podršku redovnom vaspitno-obrazovnom sistemu; priprema za preuzimanje uloge edukatora za nastavnike i vaspitače iz redovnog sistema; dodatna znanja iz predmeta ili grupe predmeta koje predaju i sl.) kao kadra iz drugih tijela mreže podrške</p>	<p>Broj realizovanih obuka; broj obučeni stručnjaka za rad po uspostavljenim kriterijumima.</p>	<p>Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Posebne ustanove, akreditovane organizacije, donatori;</p> <p><i>Rok:</i> 2009-2012.godina, ogleđno od septembra 2008.-2009. godine 10%; 2010. 20%, svake sljedeće godine po 35 % zaposlenih</p>	4.000 €	<p>Procjena kvaliteta programa, procjena usvojenih kompetencija, procjena postignuća djece iz neposrednog rada sa njima</p>
			8.000 €	
			14.000 €	
			14.000 €	
<p>5. Obuka asistenata u nastavi i volontera u obrazovno-vaspitnom procesu i mreži podrške</p>	<p>Broj asistenata i volontera koji su prošli obuku</p>	<p>Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, nevladine organizacije, donatori, resursni centri;</p> <p><i>Rok:</i> 2009/10. godine</p>	10.000 €	<p>Broj uključenih asistenata i volontera u proces nastave i efekti njihovog rada</p>
			10.000 €	

Zadatak 3:

Na tercijarnom nivou obezbijediti obrazovanje kadra za inkluzivni model i resursne centre.

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Na bazičnim studijama (svih) nastavnih fakulteta uvođenje obaveznog predmeta „Metodika rada sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama“ i predmet „Osnove rada sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama“ na Medicinskom fakultetu i Fakultetu prirodnih nauka	Uvedeni predmeti	Univerzitet, Ministarstvo prosvjete i nauke; Rok: 2009-2010. godine	12.500 €	Procjena znanja i stavova kod studenata u odnosu na novouvedeni predmet
			12.500 €	
2. Obezbjedivanje stalnih specijalističkih studija za inkluzivno obrazovanje	Specijalističke studije za inkluzivno obrazovanje uvedene u redovni kurikulum na fakultetu	Univerzitet, Ministarstvo prosvjete i nauke; donatori Rok: 2008. godine i dalje	50.000 €	Analiza kurikuluma specijalističkih studija i kadra koji ga realizuje, broj upisanih specijalizanata
3. Otvaranje katedre za obrazovanje stručnjaka za rehabilitaciju i edukaciju	Otvorena katedra	Univerzitet, Ministarstvo prosvjete i nauke; Rok: 2010. -2011. godine	12.500 €	Analiza kvaliteta kurikuluma i kadra koji ga realizuje, broj upisanih studenata
			12.500 €	

Specifični cilj 3:

Ostvarivanje horizontalne i vertikalne prohodnosti između obrazovno-vaspitnih ustanova kroz povezivanje redovnih i posebnih planova i programa.²⁷

²⁷ Svi zadaci se odnose i na javne i privatne ustanove

Zadatak 1.

Prilagođavanje redovnih planova i programa za sva tri obrazovno-vaspitna ciklusa u odnosu na očekivane ishode učenika u skladu sa Blumovom taksonomijom (ili nekim drugim metodskim principom)

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Prilagođavanje plana i programa za sva tri obrazovno-vaspitna ciklusa i njihova diferencijacija u odnosu na očekivane ishode djece i učenika na tri nivoa. Prijedlog je da se prvo rade timovi za crnogorski jezik, matematiku i strane jezike	Usvojeni planovi i programi iz različitih vaspitno-obrazovnih oblasti, za svaki obrazovni ciklus.	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, stručni timovi <i>Rok za I ciklus:</i> do 2009. godine <i>Rok za II ciklus:</i> do kraja 2010. godine <i>Rok za III ciklus:</i> do kraja 2011. godine	5.000 €	Ispitivanje kvaliteta usvojenih planova i programa, a kasnije i postignuća učenika
			5.000 €	
			5.000 €	

Zadatak 2.

Izrada posebnih planova i programa za djecu i učenike sa izuzetno teškim i kombinovanim smetnjama i teškoćama u razvoju koji se nalaze u posebnim ustanovama i ustanovama zatvorenog tipa

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Izrada posebnog plana i programa za djecu i učenike sa izuzetno teškim i kombinovanim smetnjama koja se nalaze u posebnim ustanovama i ustanovama zatvorenog tipa	Formirani timovi za izradu posebnih planova i programa za prvi ciklus. Usvojen posebni plan i program	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, stručni timovi; <i>Rok:</i> do kraja 2009. godine	5.000 €	Ispitivanje kvaliteta usvojenih planova i programa, a kasnije i postignuća učenika

Zadatak 3.

Izrada planova i programa za djecu i učenike sa smetnjama za srednjoškolski nivo obrazovanja

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Prilagodavanje i izrada planova i programa za učenike u srednjoškolskom nivou obrazovanja	Usvojeni i prilagođeni programi	Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete i nauke, stručni timovi; <i>Rok:</i> kraj 2011. godine	15.000 €	Ispitivanje kvaliteta usvojenih planova i programa, a kasnije i postignuća učenika (broj djece obuhvaćene srednjoškolskim obrazovanjem, broj djece sa posebnim obrazovnim potrebama koji završavaju školovanje, broj djece sa posebnim obrazovnim potrebama koja napuštaju srednju školu)

Zadatak 4:

Izrada planova i programa i priručnika za individualne vidove podrške prema tipu i stepenu smetnje i teškoće u razvoju

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Izmjene, dopune i osavremenjavanje postojećih individualnih planova i programa prema tipu i stepenu smetnje i teškoće u razvoju	Usvojeni planovi i programi	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, stručni timovi; <i>Rok:</i> 2009. godine	2.500 €	Ispitivanje kvaliteta usvojenih planova i programa, a kasnije i postignuća učenika

Zadatak 5.

Izmjena i dopuna postojećih i ponuda novih udžbenika i priručnika za nastavnike, i priručnika za rad sa djecom prema tipu i stepenu smetnje i teškoće u razvoju u skladu sa novopostavljenim planovima i programima

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Prilagođavanje udžbenika i priručnika po ciklusima u skladu sa izmjenama i dopunama planova i programa	Broj prilagođenih udžbenika i priručnika	Zavod za školstvo, Zavod za udžbenike, Ministarstvo prosvjete i nauke, stručni timovi; <i>Rok:</i> od 2009. do 2012. godina	Regularna revizija udžbenika nakon pet godina upotrebe, redovno procijenjeni trošak	Kvalitet prilagođenih udžbenika i priručnika

FAKTORI RIZIKA za specifični cilj 3:

Nezainteresovanost Ministarstva i Zavoda za prilagođavanje redovnih i izradu posebnog programa, mali broj zainteresovanih eksperata za rad na programima i prilagođavanju udžbenika. Nekvalitetni usvojeni planovi i programi, a kasnije i niska postignuća učenika, uz njihov nedovoljan obuhvat. Potom, nezadovoljavajući kvalitet prilagođenih udžbenika i priručnika.

Specifični cilj 4:

Uspostavljanje i razvijanje mreže stručne podrške i baze podataka za djecu i omladinu sa posebnim obrazovnim potrebama na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou.

Zadatak 1:

Stvaranje baze podataka i uspostavljanje i razvijanje mreže stručne podrške na svim nivoima po inkluzivnim principima, a na osnovu postojećih kapaciteta i procjene potreba

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Uspostavljanje protokola o saradnji među tijelima u mreži podrške	Uspostavljen protokol	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja; <i>Rok:</i> 2009. godina	Redovna aktivnost	Praćenje saradnje propisane protokolom

2. Uspostavljanje sistema i formiranje baze podataka o djeci i učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama na lokalnom i centralnom nivou po tipu i smetnji	Napravljen program za prikupljanje i dalje ažuriranje podataka	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, lokalna samouprava, donatori, nevladine organizacije; <i>Rok: 2009 /10. godine</i>	10.000 €	Dostupnost podataka, funkcionalnost i primjenljivost baze, obučenosn kadra
			5.000 €	
3. Osnivanje servisnih službi za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama pri svakom centru za socijalni rad	Osnovane Servisne službe	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, donatori, lokalna samouprava; <i>Rok: 2009. godine i dalje</i>	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja	Praćenje kvaliteta rada i saradnje unutar mreže, broj prepoznate i djece obuhvaćene uslugama
4. Razvijanje mreže Centara za djecu s posebnim potrebama	Broj novoosnovanih centara i broj obuhvaćene djece	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, donatori; <i>Rok: 2009. godine i dalje</i>	Ministartsvo zdravlja, rada i socijalnog staranja	Praćenje kvaliteta rada i saradnje unutar mreže, broj prepoznate i djece obuhvaćene uslugama
5. Dalje razvijanje i širenje Mobilnih timova	Broj uključenih stručnjaka i broj obuhvaćene djece	Ministartsvo prosvjete i nauke, nevladine organiazcije, donatori <i>Rok: 2008. godine i dalje</i>	33.000 €	Praćenje kvaliteta rada i saradnje unutar mreže, broj prepoznate i djece obuhvaćene uslugama
			35.000 €	
			35.000 €	
			35.000 €	
			35.000 €	

6. Razvijanje mreže Dневnih centara i uvođenje vaspitno obrazovnih programa u njihov rad	Broj osnovanih Dневnih centara i broj obuhvaćene djece	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, lokalna samouprava, nevladine organizacije, donatori; <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	25.000 €	Praćenje kvaliteta rada i saradnje unutar mreže, broj prepoznate i djece obuhvaćene uslugama
			25.000 €	
			25.000 €	
			25.000 €	
7. Transformacija Posebnih ustanova u Resursne centre	Formirana četiri resursna centra,; broj nastavnika iz redovnog sistema obuhvaćenih edukacijom; broj djece u ustanovi s umjerenim, teškim i kombinovanim smetnjama; broj djece u redovnom sistemu obuhvaćene uslugama	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, lokalna samouprava, nevladine organizacije, donatori; <i>Rok:</i> 2009/10. godine i dalje	100.000 €	Praćenje kvaliteta rada i saradnje unutar mreže, broj prepoznate i djece obuhvaćene uslugama
			100.000 €	
8. Transformacija Zavoda za vaspitanje i obrazovanje djece i omladine "Komanski most"	Primjena posebnih programa, broj djece sa izuzetno teškim i kombinovanim smetnjama i teškoćama u razvoju	Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, nevladine organizacije, donatori; <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	Ministartstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja	Kvalitet rada u skladu sa novim standardima

9. Organizacija rada Komisija za usmjeravanje po socijalnom modelu	Obučeni kadar za rad po socijalnom modelu, procesno usmjeravanje u najboljem interesu djece, broj usmjerene djece	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, lokalna samouprava, NVO, donatori; Rok: 2008. godine i dalje	25.000 €	Praćenje i procjenjivanje kvaliteta rada i adekvatnog usmjeravanja djece
--	---	--	----------	--

Zadatak 2:

Organizacija i regulisanje rada u vaspitno-obrazovnim ustanovama u skladu sa standardima i principima inkluzije²⁸

Aktivnosti	Indikatori	Nosioци aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Uspostavljanje liste kriterijuma i principa za rad vaspitno-obrazovne ustanove po inkluzivnim standardima	Broj vaspitno-obrazovnih ustanova koje rade u skladu sa postavljenim standardima	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, nevladine organizacije, donatori; Rok: 2009. godine i dalje		Procjena kvaliteta, broj djece koji imaju individualni razvojno-obrazovni program, izvještaji samoevaluacije, Zavod za školstvo...
1.1. Uspostavljanje fizičke dostupnosti i obezbjeđivanje tehničke i didaktičke opremljenost, nastavnih sredstava, besplatnih udžbenika, troškova predškolskih ustanova, prevoz i drugih olakšica u školovanju	Broj ustanova koje su obezbijedile uslove za obuhvat djece sa posebnim obrazovnim potrebama	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, Zavod za udžbenike, nevladine organizacije, lokalna samouprava, donatori; Rok: 2008. godine i	35.0000 € 30.000 € 66.000€ 17.500€ 30.000 € 66.000€ 17.500€	Procjena primjenljivosti didaktičkih i nastavnih sredstava i tehničke podrške

²⁸ Zadatak se odnosi i na javne i privatne ustanove

		dalje	30.000 € 66.000€ 1.7500€	
			66.000€ 17.500€	
1.2. Sistemska organizacija vaspitno-obrazovne ustanove: rukovođenje, timski rad, individualizovan pristup, aktivna participacija roditelja, etos ustanove, obezbjeđivanje uslova i sprovođenje opservacije, odgovornost	Broj ustanova koje relizuju obrazovno-vaspitni proces po uspostavljenim standardima	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, nevladine organizacije, donatori; <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	50.000 €	Procjena stavova, kvaliteta vaspitno-obrazovnog procesa, postignuća učenika
1.3. Razvijanje programa asistencije u učionici, volonterizma, vršnjačkih programa i oblika podrške u inkluzivnom obrazovanju	Broj programa asistencije / volonterizma / vršnjačkih podrški, broj asistenata, broj volontera, broj uključenih učenika	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, škole, nevladine organizacije, donatori; <i>Rok:</i> 2009/10. godine	12.500 € 12.500 €	Procjena stavova, procjena kvaliteta programa, procjena postignuća
2. Uspostavljanje i primjena tzv. »pozitivne diskriminacije« za upis OSI na Univerzitetu Crne Gore	Broj upisanih studenata sa posebnim obrazovnim potrebama; Fakulteti na kojima su upisani studenti	Ministarstvo prosvjete i nauke, Univerziteti Crne Gore, nevladine organizacije; <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje		Procjena stavova studenata, procjena postignuća,
3. Proširivanje ponude oblika neformalnog obrazovanja i vaspitanja	Broj licenciranih organizacija, ustanova koje nude akreditovane programe	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, nevladine organizacije, donatori;	5.000 € 5.000 € 5.000 €	Procjena kvaliteta ponuđenih programa, broj usluga i programa, broj korisnika usluga i programa

		<i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	5.000 €	
4. Uspostavljanje sistemskih rješenja kroz formalno i neformalno obrazovanje u cilju doživotnog učenja i obrazovanja odraslih	Broj ustanova koje nude programe i broj polaznika obuhvaćenih programima	Ministarstvo prosvjete i nauke, nevladine organizacije, Zavod za školstvo, donatori;	5.000 €	Procjena kvaliteta programa, kadra, usluga koje se nude
			5.000 €	
			5.000 €	
			5.000 €	
5. Funkcionalno povezivanje vaspitno-obrazovnih ustanova sa Centrom za informisanje i profesionalno savjetovanje pri Zavodu za zapošljavanje	Broj zaposlenih učenika sa posebnim obrazovnim potrebama	Ministarstvo prosvjete i nauke, obrazovno-vaspitne ustanove, Zavod za zapošljavanje, donatori;	Redovne aktivnosti	Broj obrađenih slučajeva, ispitivanje funkcionalne povezanosti ustanova

FAKTORI RIZIKA za specifični cilj 4:

Ministarstva i drugi ključni nosioci aktivnosti nijesu motivisani za uspostavljanje protokola o saradnji, na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou. Nedovoljan broj stručnjaka za postavljanje baze podataka, baza nije adekvatno postavljena i nedostupna je. Ne postoji obaveznost obrazovno-vaspitne ustanove za razvijanje inkluzivnih standarda pa su škole/vrtići nedostupne za djecu sa posebnim potrebama. Neformalno obrazovanje i obrazovanje odraslih nije dostupno osobama sa posebnim obrazovnim potrebama.

Specifični cilj 5:

Sistemska uspostavljanje mehanizama neophodnih za obezbjeđivanje i osiguranje kvaliteta i praćenja rada u vaspitno -obrazovnom sistemu.²⁹

²⁹ Svi zadaci se odnose i na javne i privatne ustanove

Zadatak 1:

Obezbeđivanje uslova i mehanizama za sprovođenje evaluacije inkluzivnog procesa

Aktivnosti	Indikatori	Nosioци aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Formiranje tijela za praćenje implementacije strateškog dokumenta	Formirano radno tijelo	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Zavod za školstvo <i>Rok:</i> 2008. godine i dalje	Redovne aktivnosti	Izveštaji radnog tijela
2. Sprovođenje evaluacionog procesa	Broj: djece/učenika sa posebnim obrazovnim potrebama, učenika koji je prešao iz posebnih ustanova u redovni sistem, djece uključene u proces rane rehabilitacije, obučenog kadra, opremljenost ustanova, koeficijent koji se izdvaja za obrazovanje i sl.	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Zavod za školstvo; <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	5.000 € <hr/> 5.000 € <hr/> 5.000 € <hr/> 5.000 €	Testiranje ukupnih postignuća djece/učenika, analize stavova i sl.
3. Izrada formule za određivanje troškova i budžeta inkluzivnog obrazovanja	Izračunata cijena po učeniku	Ministarstvo prosvjet i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo finansija i	1.500 €	Prevaziđen disparitet u finansiranju posebnih i redovnih ustanova

ekonomije;

Rok: 2009. godine i dalje

Zadatak 2:

Utvrđivanje baterije testova za provjeru postignuća učenika u odnosu na prilagođene i posebne planove i programe i njihova primjena

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Postavljanje seta testova u skladu sa predloženom diferencijacijom na tri nivoa redovnog plana i programa	Urađena baterija testova	Ispitni centar <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	20.000 €	Ispitivanje valjanosti, diskriminativnosti njihove primjene, stavovi nastavnika na ponuđene testove
2. Postavljanje testova u skladu sa posebnim planovima i programima koji će se realizovati u posebnim ustanovama i ustanovama zatvorenog tipa	Urađena baterija testova	Ispitni centar <i>Rok:</i> 2010. godine i dalje	20.000 €	Ispitivanje valjanosti, diskriminativnosti njihove primjene, stavovi nastavnika na ponuđene testove
3. Testiranje postignuća učenika	Broj ustanova, broj učenika	Ispitni centar <i>Rok:</i> 2009 - 2012. godine i dalje	5.000 € 5.000 € 5.000 € 5.000 €	Praćenje postignuća dobijenih na testu, stavovi učenika i roditelja na ponuđene testove

FAKTORI RIZIKA za specifični cilj 5:

Nijesu obezbijeđeni kriterijumi i jasni indikatori za evaluaciju. Evaluacija je predviđena, ali nije obavezna i stoga se ne realizuje. Nedovoljan broj stručnjaka za postavljanje baterije testova, testovi ne prate ishode, mali broj ustanova prihvata da realizuje testiranje, mali broj djece je testiran. Rezultati ne daju jasne preporuke.

Specifični cilj 6:

Jačanje pozitivnih stavova u odnosu na filozofiju inkluzivnog obrazovanja, kroz najširu medijsku kampanju koja uključuje sve medije i aktere javnog života.

Zadatak 1:

Javno zastupanje u smjeru stvaranja inkluzivnog društva

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Podizanje nivoa razumijevanja značaja obrazovanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama i lobiranje među roditeljima	Broj kampanja, akcija, uključene djece sa posebnim obrazovnim potrebama	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, obrazovno-vaspitne ustanove, nevladine organizacije, Donatori; <i>Rok:</i> 2009/10. godine i dalje	10.000 €	Praćenje rezultata kampanja, akcija, analiza stavova
			5.000 €	
2. Senzibilisanje, obuka, umrežavanje ključnih ličnosti koje donose odluke od važnosti za status i potrebe djece i omladine sa posebnim obrazovnim potrebama	Broj uključenih ključnih ličnosti; Funkcionalna povezanost ustanova	Ministarstvo prosvjete i nauke, Zavod za školstvo, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, lokalna samouprava, nevladine organizacije, donatori; <i>Rok:</i> 2009. godine i dalje	2.500 €	Izveštaji o saradnji
3. Kontinuirana analiza situacije, identifikacija potreba	Broj istraživanja,	Ministarsvo prosvjete	2.500 €	Praćenje i kvalitet

	realizovanih aktivnosti iz preporuka i sl.	i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Zavod za školstvo	2.500 €	istraživanja, praćenje promjena
			2.500 €	
			2.500 €	
		Rok: 2009. godine i dalje		

Zadatak 2:

Mediji kao podrška stvaranju inkluzivnog društva

Aktivnosti	Indikatori	Nosioci aktivnosti i vremenski rok	Finansijski okvir	Evaluacija
1. Senzibilisanje i uključivanje medija u stalnom promovisanju i javnom zastupanju prava osoba sa posebnim obrazovnim potrebama; radionice za novinare; izrada priručnika/rječnika za novinare i sl.	Broj emisija, javnih debata, članaka, obuka, edukovanih novinara, internet priloga, kreiran "vodič" za novinare...	Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo kulture, medija i sporta, nevladine organizacije, donatori;	15.000 €	Analiza kvaliteta medijske promocije
			10.000 €	
		Rok: 2009/10. godine i dalje		

FAKTORI RIZIKA za specifični cilj 6:

Mali broj stručnjaka i javnih ličnosti kao i organizacija je spremno da promoviše inkluziju. Mediji ne pokazuju interesovanje za razvijanje pozitivnih stavova o inkluziji, negativna kampanja sa nekompetentnim nosiocima ideje o inkluziji i pogrešnim pristupom.

KONAČNI FINANSIJSKI PREGLED AKCIONOG PLANA PROMJENA I DINAMIKE REALIZACIJE STRATEGIJE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI									
2008. godina		2009. godina		2010. godina		2011. godina		2012. godina	
466.500 €		529.500 €		426.500 €		286.250 €		223.750 €	
<i>Troškovi iz budžeta</i>	<i>Troškovi sa partnerima</i>	<i>Troškovi iz budžeta</i>	<i>Troškovi sa partnerima</i>	<i>Troškovi iz budžeta</i>	<i>Troškovi sa partnerima</i>	<i>Troškovi iz budžeta</i>	<i>Troškovi sa partnerima</i>	<i>Troškovi iz budžeta</i>	<i>Troškovi sa partnerima</i>
390.000 €	76.500 €	263.000 €	266.500 €	223.500 €	203.000 €	219.750 €	66.500 €	157.250 €	66.500 €
Troškovi iz budžeta					Troškovi koji će se realizovati potraživanjem od partnera				
1.253.500 €					679.000 €				
Ukupno: 1.932.500 €									